

บทที่ 3

มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการเกษตรแบบพันธะสัญญาของประเทศไทย

ในบทนี้จะกล่าวถึงมาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาของประเทศไทยในหัวข้อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

- 3.1 ลักษณะความผูกพันทางกฎหมาย
- 3.2 ผู้เกี่ยวข้องกับสัญญา
- 3.3 หน่วยงานที่ควบคุมกำกับดูแลสัญญา
- 3.4 อำนาจหน้าที่ของหน่วยงานที่ควบคุมกำกับดูแล
- 3.5 มาตรการลงโทษ
- 3.6 รูปแบบการผลิตรายได้ระบบเกษตรพันธะสัญญาในปัจจุบันของประเทศไทย
- 3.7 รูปแบบการผลิตรายได้ระบบเกษตรพันธะสัญญาในต่างประเทศ

3.1 ลักษณะความผูกพันทางกฎหมาย

การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาจัดเป็นสัญญาอย่างหนึ่งตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และเป็นสัญญาที่มีลักษณะต่างกันไป มีรายละเอียดดังนี้

3.1.1 สัญญาซื้อขาย

ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 453 “อันว่าซื้อขายนั้นคือ สัญญาซึ่งบุคคลฝ่ายหนึ่งเรียกว่า ผู้ขาย โอนกรรมสิทธิ์แห่งทรัพย์สินให้แก่บุคคลอีกฝ่ายหนึ่งเรียกว่า ผู้ซื้อ และผู้ซื้อตกลงว่าจะให้ราคาทรัพย์สินนั้นแก่ผู้ขาย

จากนิยามสัญญาซื้อขายตามมาตรา 453 สัญญาซื้อขายมีลักษณะสำคัญดังนี้

3.1.1.1 สัญญาซื้อขายเป็นสัญญาต่างตอบแทนซึ่งมีกรณีที่เกี่ยวข้องสองฝ่ายคือ ฝ่ายหนึ่งเรียกว่า ผู้ขาย และอีกฝ่ายหนึ่งเรียกว่าผู้ซื้อ มาตกลงทำสัญญากัน ต่างฝ่ายต่างมีหน้าที่ชำระหนี้ตอบแทนซึ่งกันและกัน กล่าวคือผู้ขายมีหน้าที่ในการส่งมอบทรัพย์สินที่ซื้อขาย ส่วนผู้ซื้อมีหน้าที่ในการชำระราคา ดังนั้นต่างฝ่ายต่างก็มีหน้าที่ที่จะต้องชำระต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน

3.1.1.2 สัญญาซื้อขายเป็นสัญญาที่ผู้ขายโอนกรรมสิทธิ์แห่งทรัพย์สินที่จะซื้อขายกันให้แก่ผู้ซื้อ ในสัญญาซื้อขายนั้นผู้ขายมีหน้าที่ผูกพันตนที่จะโอนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ตกลงซื้อขายให้อยู่ในเงื้อมมือของผู้ซื้อ

3.1.1.3 สัญญาซื้อขายเป็นสัญญาที่ผู้ซื้อตกลงจะใช้ราคาทรัพย์สินให้แก่ผู้ขาย คำว่า “ราคา” หมายถึงเงินตราที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน อาจเป็นสกุลเงินใดก็ได้ หรืออาจชำระโดยวิธีการอื่นซึ่งอาจทำให้ผู้ขายได้รับเงินตามราคาที่ตกลงกัน

จากตัวอย่างของ บริษัท เอ. ที่ต้องการผลผลิตลำไยที่มีคุณภาพเพื่อส่งไปขายยังประเทศจีน จึงทำคำเสนอไปยัง นาย ก. เจ้าของสวนลำไยในจังหวัดลำพูนพร้อมทั้งแจ้งคุณภาพของลำไยที่บริษัทต้องการ นาย ก. ได้รับข้อเสนอลแล้วพบว่า สามารถผลิตลำไยให้มีคุณภาพได้มาตรฐานของบริษัท เอ. นาย ก. สามารถแจ้งไปยังบริษัทว่าผลิตได้คุณภาพนี้ตามต้องการ ในกรณีนี้สัญญาอาจเกิดขึ้นได้ เพราะคำสนองที่ตอบกลับมาตรงกับคำเสนอ ต่อมาบริษัท เอ.และนาย ก. สามารถตกลงทำสัญญาซื้อขายกันได้ โดยนาย ก. ต้องโอนกรรมสิทธิ์ (ส่งมอบ) ลำไยให้บริษัท เอ.ตามปริมาณที่ระบุไว้ในสัญญา และบริษัท เอ. ต้องใช้ “ราคา” ทรัพย์สินให้กับนาย ก. ตามที่ระบุไว้ในสัญญาเช่นกัน

นอกจากนี้จากการพิจารณารูปแบบของการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาในประเทศไทยพบว่า ทั้งในรูปแบบของการประกันราคา และในรูปแบบของการประกันรายได้ ยังมีเรื่องของสัญญาซื้อขายเข้ามาเกี่ยวข้องได้อีกดังนี้

1) ในส่วนของการซื้อขายปัจจัยการผลิต คือการที่บริษัทขายพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์และปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เช่น อาหารสัตว์ ยา วัคซีน ปุ๋ยที่ใช้ในการทำเกษตรแบบมีสัญญาให้กับ

¹ ศรีราชา เจริญพานิช. (2551). เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายพาณิชย์ 1 หน่วยที่ 1-7. พิมพ์ครั้งที่ 6 นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. หน้า 7-8.

เกษตรกร มีการโอนกรรมสิทธิ์พันธุ์และปัจจัยการผลิตจากบริษัทไปสู่เกษตรกร และเกษตรกรต้องชำระราคาให้แก่บริษัทซึ่งเป็นผู้ขาย

2) บริษัทเป็นผู้รับซื้อผลผลิตที่ได้ขนาดและคุณภาพตามเกณฑ์ที่บริษัทกำหนดไว้จากเกษตรกร มีการโอนกรรมสิทธิ์ในผลผลิตที่ซื้อขายจากเกษตรกรมาเป็นของบริษัทและบริษัทต้องชำระราคาให้กับเกษตรกร

อย่างไรก็ตามในการทำเกษตรแบบพันธะสัญญานอกจากการซื้อขายสองช่วงนี้ยังมีข้อสัญญาอีกประการหนึ่ง คือตกลงที่ให้เกษตรกรต้องทำการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์ตามขั้นตอนและคำแนะนำของบริษัท และใช้ปัจจัยการผลิตตามที่บริษัทกำหนดอีกด้วย การที่บริษัทเข้ามาควบคุมดูแลการผลิตของเกษตรกรเมื่อพิจารณาตามสัญญาซื้อขายแล้ว ผู้ซื้อยอมไม่มีอำนาจเข้ามาควบคุมดูแลการผลิตของผู้ขายได้ แม้การทำเกษตรแบบมีสัญญาจะมีการซื้อขายเข้ามาเกี่ยวข้องถึงสองช่วงก็ตามที แต่ก็ไม่สามารถครอบคลุมลักษณะของการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาได้ทั้งหมด

3.1.2 สัญญาสำเร็จรูป (Adhesion Contract)

สัญญาสำเร็จรูป ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ. 2540 หมายความว่า สัญญาที่ทำเป็นลายลักษณ์อักษร โดยมีการกำหนดข้อสัญญาที่เป็นสาระสำคัญไว้ล่วงหน้า ไม่ว่าจะทำในรูปแบบใด ซึ่งคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดนำมาใช้ในการประกอบกิจการของตน เมื่อพิจารณาจากนิยามที่กล่าวไว้ สามารถแยกองค์ประกอบของสัญญาสำเร็จรูปได้ 3 ประการ² คือ

1) ต้องเป็นสัญญาที่ทำเป็นลายลักษณ์อักษร (Written Contract) สัญญาที่ทำด้วยวาจา (Verbal Contract) จึงไม่เป็นสัญญาสำเร็จรูป

2) ข้อสัญญาส่วนที่เป็นสาระสำคัญของสัญญาที่ทำเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นจะต้องถูกกำหนดขึ้นล่วงหน้าก่อน หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ข้อสัญญาส่วนที่เป็นสาระสำคัญนั้นมิได้เกิดจากการเจรจาต่อรองจนตกลงกันได้เช่นนั้น หากแต่เป็นข้อสัญญาที่ฝ่ายนำข้อสัญญาดังกล่าวมาใช้ ยืนยันว่าจะต้องใช้เช่นนั้น มิฉะนั้นก็จะไม่มีการทำสัญญาด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการทำให้คู่สัญญาฝ่ายตรงกันข้ามอยู่ในภาวะที่จะเลือกได้เพียงว่าจะเข้าทำสัญญาดังกล่าวหรือไม่เท่านั้น ส่วนการเจรจาต่อรองในเนื้อหาของข้อสัญญาส่วนที่เป็นสาระสำคัญนั้นจะไม่สามารถทำได้เลย อนึ่งข้อสัญญาที่

² ศรีราชา เจริญพานิช. (2551). เรื่องเดียวกัน. หน้า 14-16.

กำหนดไว้ล่วงหน้าไม่จำเป็นต้องบันทึกไว้ในกระดาษเสมอไป อาจะบันทึกไว้ในคอมพิวเตอร์ หรือสื่ออื่นใดก็ได้ ประเด็นสำคัญอยู่ที่จะต้องไม่มีการเจรจาต่อรองในสาระสำคัญของข้อสัญญานั้น

3) ข้อสัญญาที่กำหนดไว้ล่วงหน้านั้นจะต้องถูกนำมาใช้ในการประกอบกิจการของกลุ่มสัญญาฝ่ายที่ยืนยันให้มีข้อสัญญาดังกล่าว

จากองค์ประกอบข้อแรกที่ว่าสัญญาสำเร็จรูปต้องเป็นสัญญาที่ทำเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาในปัจจุบันมีทั้งสัญญาที่ทำด้วยวาจาและสัญญาที่ทำเป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้นสัญญาที่ใช้ในการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาซึ่งไม่ได้ทำเป็นลายลักษณ์อักษรจึงไม่เข้าข่ายเป็นสัญญาสำเร็จรูปตามนิยามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ. 2540

3.2 ผู้เกี่ยวข้องกับสัญญา

การทำเกษตรแบบพันธะสัญญา(Contract Farming) เป็นระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีการจัดการร่วมกันระหว่างผู้ประกอบการหรือผู้ซื้อซึ่งอยู่ในรูปของบริษัทเอกชน กับอีกฝ่ายหนึ่งคือผู้ผลิต ซึ่งก็คือเกษตรกรที่มีปัจจัยการผลิตบางประเภทอยู่ในครอบครอง เช่น ที่ดิน แรงงาน ฯลฯ โดยทั้ง 2 ฝ่ายเจรจาทกลงทำสัญญาระหว่างกันไว้ล่วงหน้าถึงปริมาณ คุณภาพผลผลิต ราคาและช่วงเวลาที่รับซื้อ ส่วนผู้ประกอบการหรือบริษัทจะให้การสนับสนุนเรื่องกองทุน พันธุ์พืช นักวิชาการที่ปรึกษาและเทคโนโลยีในการผลิต จะเห็นได้ว่ามีผู้เกี่ยวข้องกับสัญญาดังกล่าวด้วยกันสองฝ่ายคือ

1) ผู้ผลิต ได้แก่ ฝ่ายเกษตรกรหรือเจ้าของฟาร์ม

2) ผู้รับซื้อผลผลิต คือกลุ่มสัญญาที่สัญญาจะรับซื้อผลผลิตกลับคืนในราคาประกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของบริษัท เช่น บริษัท เจริญโภคภัณฑ์ จำกัด บริษัท เบทาโกร จำกัด บริษัท แลลมทองสหการ จำกัด เป็นต้น

รูปแบบการทำสัญญาที่ปรากฏอยู่ในประเทศไทย มี 3 รูปแบบดังนี้

1) การทำสัญญาระหว่างบริษัทกับองค์กรชุมชน

2) การทำสัญญาระหว่างบริษัทกับเกษตรกรรายบุคคล

3) การใช้ความสัมพันธ์ส่วนบุคคล โดยไม่มีการทำสัญญาหรือข้อตกลง

สำหรับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการทำสัญญาเป็นไปตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่เกี่ยวข้องกับการทำสัญญาที่ใช้ในการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญานั้นอยู่ในส่วนที่ว่าด้วยนิติกรรมสัญญา ซึ่งขาย จ้างแรงงาน จ้างทำของ มีรายละเอียดดังนี้

เมื่อพิจารณาจากคำরাทั่วไปและจากนิยามของนิติกรรมแล้ว สามารถนิยามความหมายของสัญญาได้ว่า สัญญา หมายถึง นิติกรรมสองฝ่ายหรือหลายฝ่ายที่เกิดจากการแสดงเจตนาเสนอสนอง สอนองต้องตรงกันของบุคคลตั้งแต่สองฝ่ายขึ้นไป มุ่งหวังจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือระงับนิติสัมพันธ์³ จากคำนิยามดังกล่าวสามารถแยกองค์ประกอบของสัญญามีดังนี้คือ

1) ต้องมีคู่สัญญา คือต้องมีบุคคลเป็นคู่สัญญาอย่างน้อยสองฝ่ายขึ้นไปแสดงเจตนาทำคำเสนอและคำสนองที่ถูกต้องตรงกัน ดังนั้นสัญญาจึงมีลักษณะของนิติกรรมหลายฝ่าย หากมีบุคคลเพียงฝ่ายเดียวจะเป็นการแสดงเจตนาเพียงฝ่ายเดียวจะไม่เป็นสัญญา แต่อาจเป็นได้แค่เพียงนิติกรรมอย่างหนึ่งเท่านั้น

ทั้งนี้ นิติกรรมตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 149 “นิติกรรม มีความหมายว่า การใด ๆ อันทำลงโดยชอบด้วยกฎหมายและด้วยใจสมัครมุ่งโดยตรงต่อการผูกนิติสัมพันธ์ขึ้นระหว่างบุคคลเพื่อจะก่อ เปลี่ยนแปลง โอน สงวน หรือระงับซึ่งสิทธิ”⁴

2) ต้องมีคำเสนอและคำสนองที่สอดคล้องต้องกัน คำเสนอนั้นคือการแสดงเจตนาแสดงความประสงค์ของตนต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือหลายบุคคลเพื่อขอให้ทำสัญญาด้วยจะแสดงต่อบุคคลโดยเจาะจงหรือแสดงต่อสาธารณะก็ได้แต่จะต้องมีข้อความชัดเจนแน่นอน ส่วนคำสนอง คือการแสดงเจตนาของผู้สนองรับต่อผู้เสนอตกลงรับทำสัญญาตามคำเสนอ คำสนองจัดเป็นนิติกรรมฝ่ายเดียวซึ่งมีผลผูกพันผู้สนองแต่จะต้องแสดงเจตนาต่อผู้เสนอเท่านั้น และต้องไม่มีการแก้ไขอันไม่ตรงตามคำเสนอของผู้เสนอ อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ทั้งสองฝ่ายจะต้องมีการแสดงเจตนาทำคำเสนอ และมีคำสนองที่ถูกต้องตรงกันจึงจะเกิดเป็นสัญญาขึ้น ในทางกลับกันถ้าหากคำเสนอคำสนองไม่ถูกต้องตรงกันแล้ว สัญญาก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้

³ ศนันท์กรณ (จำปี) โสคติพันธ์. (2553). คำอธิบายนิติกรรมสัญญา. พิมพ์ครั้งที่ 15 กรุงเทพฯ ฯ : วิญญูชน, หน้า 263.

⁴ จากการพิจารณาความหมายของ นิติกรรม การทำเกษตรแบบพันธะสัญญาจึงถือเป็นนิติกรรมตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

ตัวอย่างเช่น บริษัท เอ. ต้องการผลผลิตลำไยที่มีคุณภาพเพื่อส่งไปขายยังประเทศจีน จึงทำคำเสนอไปยัง นาย ก. เจ้าของสวนลำไยในจังหวัดลำพูนพร้อมทั้งแจ้งคุณภาพของลำไยที่บริษัทต้องการ นาย ก. ได้รับข้อเสนอแล้วจึงตรวจสอบคุณภาพลำไยในสวน พบว่า ลำไยที่มีอยู่มีคุณภาพต่ำกว่ามาตรฐานในบางมาตรฐาน นาย ก. จึงแจ้งไปยังบริษัทว่าเป็นคุณภาพนี้ได้หรือไม่ ในกรณีนี้สัญญาไม่อาจเกิดขึ้นได้ เพราะคำสนองที่ตอบกลับมาไม่ตรงกับคำเสนอ

3) ต้องมีวัตถุประสงค์หรือต้องมีประโยชน์สุดท้ายของการทำสัญญา ถ้าหากไม่มีวัตถุประสงค์ของสัญญาแล้ว สัญญาก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ตัวอย่างเช่น นาย ก. บอกกับนาย ข. ซึ่งเป็นผู้แทนของบริษัทที่มาเยี่ยมชมกิจการของนาย ก. ว่า “อยากทำสัญญาด้วยจังเลย” การพูดเช่นนี้สัญญาไม่อาจเกิดขึ้นได้ เพราะยังไม่มีความชัดเจนว่าจะทำสัญญาอะไรต่อกัน

อย่างไรก็ตามวัตถุประสงค์ของสัญญาอาจจะอยู่ในรูปของทรัพย์สินเงินทอง เช่น การทำสัญญาซื้อขาย หรืออาจจะไม่มีตัวตนก็ได้ เช่น สัญญาจ้างแรงงาน เป็นต้น⁷ ทั้งนี้ วัตถุประสงค์ของสัญญานั้นต้องไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชนด้วย มิฉะนั้นจะมีผลเป็นโมฆะตามมาตรา 150 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เช่น การทำสัญญาซื้อขายยาเสพติด หรือสัญญาซื้อขายอาวุธ แม้จะมีองค์ประกอบอื่นของสัญญาครบถ้วนแต่มีวัตถุประสงค์ต้องห้ามก็ถือเป็นโมฆะ

เมื่อพิจารณาถึงการดำเนินงานการทำการเกษตรแบบมีสัญญาที่พบว่า อาจจะเริ่มต้นด้วยการที่เกษตรกรเข้าไปติดต่อบริษัท หรือบริษัทเข้าไปติดต่อเกษตรกรก็ตาม บริษัทจะเป็นฝ่ายทำคำเสนอเพียงฝ่ายเดียว เกษตรกรไม่มีโอกาสจัดทำคำเสนอเป็นได้แต่เพียงผู้แสดงเจตนาสนองต่อข้อตกลงของบริษัทซึ่งเป็นคำเสนอเท่านั้น โดยไม่มีการแก้ไขคำเสนอของบริษัท เมื่อคำเสนอสนองถูกต้องตรงกันการทำสัญญาจึงเกิดขึ้น

4) การก่อให้เกิดสัญญา โดยทั่วไปแล้วหลักการก่อให้เกิดสัญญาจะต้องประกอบไปด้วยหลักเกณฑ์เบื้องต้นต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความสามารถของบุคคลผู้เป็นคู่สัญญา เรื่องความสามารถตามกรอบวัตถุประสงค์ของนิติบุคคล เรื่องวัตถุประสงค์ของสัญญาอันเป็นพื้นฐานใน

⁷ พวงผกา บุญโสภากย์และประสาน บุญโสภากย์. (2543). คำอธิบายกฎหมายนิติกรรมสัญญา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, หน้า 244.

การทำนิติกรรม และเรื่องของการทำคำเสนอและคำสนองอันเป็นหลักกฎหมายในเรื่องสัญญาดังได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อก่อนหน้า

5) ความสมบูรณ์ของสัญญา เมื่อบุคคลตกลงยินยอมและมีเจตนาเข้าทำสัญญาระหว่างกันย่อมก่อให้เกิดสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายที่ต้องปฏิบัติระหว่างกัน แต่มีบางกรณีที่ทำให้สัญญาไม่สมบูรณ์มีข้อบกพร่อง ส่งผลต่อสิทธิและหน้าที่ที่จะต้องผูกพันกันของกลุ่มสัญญา ความสมบูรณ์ของสัญญาขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ

(1) ความสามารถของกลุ่มสัญญา บุคคลจะมีความสามารถโดยสมบูรณ์ที่จะเข้าทำสัญญาต้องบรรลุนิติภาวะโดยอายุ (20 ปีบริบูรณ์) หรืออายุ 17 ปีและสมรสแล้ว หรือไม่เป็นบุคคลไร้ความสามารถหรือเสมือนไร้ความสามารถ

(2) วัตถุประสงค์ของสัญญานั้นต้องไม่พ้นวิสัย ไม่ขัดต่อกฎหมาย หรือความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

(3) เจตนาในการทำสัญญาต้องตรงกัน มิได้เกิดจากการฉ้อฉล หลอกลวง สำคัญผิดในกลุ่มสัญญา หรือวัตถุประสงค์แห่งสัญญาหรือถูกข่มขู่ เป็นต้น

(4) แบบของสัญญา สัญญาบางชนิดมีกฎหมายกำหนดไว้ให้ต้องทำตามแบบ เช่น ต้องทำเป็นหนังสือ ได้แก่ สัญญาเช่าซื้อ การโอนสิทธิเรียกร้องหรือทำเป็นหนังสือและจดทะเบียนต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ ได้แก่ การจำนอง การซื้อขายอสังหาริมทรัพย์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาหลักเสรีภาพในการทำสัญญาดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 ความศักดิ์สิทธิ์ในการแสดงเจตนา หรือกลุ่มสัญญามีฐานะเท่าเทียมกันดังกล่าวแล้วนั้น แต่ในสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน กลุ่มสัญญามีอำนาจในการต่อรองไม่เท่ากัน ผู้ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจเหนือกว่าจะมีอำนาจต่อรองมากกว่า ผู้มีอำนาจต่อรองน้อยกว่ามักจะเสียเปรียบ ทำให้เกิดการได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างกันในข้อตกลงหรือสัญญาที่สร้างขึ้น ทั้งนี้การเข้าทำสัญญานั้นอาจเกิดขึ้นจากความจำเป็นบางประการ ทำให้เกิดข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรมเกิดขึ้น เช่น สัญญาสำเร็จรูป (Adhesion Contract) โดยฝ่ายที่กำหนดสัญญาสำเร็จรูปจะกำหนดข้อสัญญาล่วงหน้าและข้อสัญญาได้เปรียบอีกฝ่ายหนึ่ง หรือยกเว้นความรับผิดชอบของตนเอง ทำให้รัฐมีความจำเป็นต้องเข้ามาดูแลช่วยเหลือกลุ่มสัญญาที่มีอำนาจต่อรองน้อยกว่า เมื่อมีกรณีพิพาทเกิดขึ้นศาลจะใช้ดุลพินิจพิจารณาเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมตามพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม หรือตาม

พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้บริโภค เป็นต้น อาจทำให้สัญญาที่ทำขึ้นไม่เป็นไปตามหลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) จากข้อบกพร่องหรือความไม่สมบูรณ์ของสัญญาดังกล่าว ส่งผลให้สัญญาเป็นโมฆะ ไม่มีผลบังคับระหว่างคู่สัญญา หรือส่งผลเป็นโมฆียะ หรืออาจทำให้การบังคับไม่เป็นไปตามที่ตกลงกันไว้ในสัญญาตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายเรื่องนั้นเป็นกรณี ๆ ไป

อย่างไรก็ตามยังคงมีส่วนสัญญาที่ทำเป็นลายลักษณ์อักษร สัญญาดังกล่าวบริษัทซึ่งเป็นฝ่ายที่มีอำนาจต่อรองเหนือกว่าเป็นผู้จัดทำขึ้น รายละเอียด เนื้อหาเงื่อนไขต่าง ๆ ในสัญญาถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าโดยบริษัททั้งสิ้น เกษตรกรไม่สามารถต่อรองใด ๆ ได้ทำได้เพียงการตัดสินใจว่าจะทำสัญญากับบริษัทหรือไม่เท่านั้น และบริษัทได้นำสัญญาที่กำหนดไว้ล่วงหน้านั้นมาใช้ในการประกอบกิจการของตน ในกรณีเช่นนี้สัญญาที่นำมาใช้ในการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาจึงเป็นสัญญาสำเร็จรูปตามมาตราที่ 4 แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ. 2540 นอกจากนี้การที่เกษตรกรตกลงใจเข้าทำการเกษตรแบบมีสัญญากับบริษัทใดบริษัทหนึ่งนั้น เนื่องจากบริษัทได้สร้างแรงจูงใจให้กับเกษตรกรโดยการให้ข้อมูล การประชาสัมพันธ์ การโฆษณา⁶ หรือแม้แต่การร่วมกับหน่วยงานรัฐในการส่งเสริมการเกษตรเชิงพาณิชย์ แม้ในขณะที่เริ่มทำสัญญาเกษตรกรไม่มีทุน บริษัทจะให้สินเชื่อในรูปของการให้ปัจจัยการผลิต เช่น ตัวอ่อน เมล็ดพันธุ์ อาหารสัตว์ ปุ๋ย ฯลฯ เป็นต้น จากนั้นจึงสร้างสัญญาโดยระบุว่าเกษตรกรจะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของบริษัท กระบวนการผลิตต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของบริษัท การขายผลผลิตต้องขายให้กับบริษัท และชำระหนี้ค่าปัจจัยการผลิตก่อนจึงจะได้เงินส่วนต่างกลับไป นอกจากนี้บริษัทยังผลกระทบความเสี่ยงต่าง ๆ ไปให้เกษตรกรอีกด้วย เช่น การลงทุนปรับพื้นที่การผลิต การมีโรงเรือนเลี้ยงสัตว์ที่ได้มาตรฐาน เงินลงทุนในส่วนนี้ไม่เกี่ยวกับบริษัทแต่เกษตรกรต้องลงทุนเองด้วยการไปกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) หรือแม้แต่การกู้ยืมเงินนอกระบบ ลักษณะดังกล่าวนี้อาจเข้าข่ายสัญญาที่ไม่เป็นธรรม เนื่องจากเป็นสัญญาสำเร็จรูปที่เกษตรกรไม่

⁶ การโฆษณาชักชวนให้ร่วมทำการเกษตรแบบมีสัญญาในการปลูกต้นไม้เพื่อนำมาผลิตเป็นกระดาษของบริษัท คีบเบิ้ลเอ 1991 จำกัด (มหาชน) ใช้ชื่อโครงการว่า “โครงการปลูกต้นไม้กระดาษบนคันนา” ซึ่งเป็นผู้ประกอบการธุรกิจอุตสาหกรรมเยื่อและกระดาษรายใหญ่ของประเทศไทย ให้ข้อมูลโดยใช้การโฆษณาผ่านสื่อโทรทัศน์และการประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์ว่า เป็นการนำต้นกระดาษไปปลูกตามแนวคันนาระหว่างแปลง ซึ่งโดยปกติมักจะใช้ประโยชน์ในการเก็บกักน้ำและใช้เป็นทางเดินระหว่างแปลงนาเท่านั้น เมื่อเกษตรกรนำต้นกระดาษคีบเบิ้ล เอ ไปปลูกเสริมตามแนวคันนาดังกล่าว ภายใน 3-5 ปี ก็จะมีรายได้เสริมให้กับครอบครัว และยังมีส่วนช่วยดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์ ลดปัญหาโลกร้อน โดยขณะนี้ มีเกษตรกรเข้าร่วมปลูกต้นกระดาษแล้วกว่า 1 ล้านครอบครัว สืบค้นข้อมูลได้จาก http://www.doubleasolveglobalwarming.com/th/khanna_paper.asp.

สามารถต่อรองเงื่อนไขต่าง ๆ ได้⁷ ตัวอย่างเช่น การทำสัญญาการเลี้ยงไก่เนื้อของบริษัทขนาดใหญ่แห่งหนึ่งมีการสร้างสัญญาและกำหนดเงื่อนไขต่าง ๆ ไว้ล่วงหน้าเพื่อนำไปใช้กับเกษตรกรผู้สัญญาจำนวนมาก เกษตรกรที่เข้ามาทำสัญญาในภายหลังก็ไม่มีสิทธิขอเปลี่ยนแปลงแก้ไขสัญญาหากจะต้องยอมรับข้อสัญญาที่กำหนดไว้แล้วหรือปฏิเสธไม่ทำสัญญาด้วยเท่านั้น⁸

3.3 หน่วยงานที่ควบคุมกำกับดูแล

การทำเกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทยได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลมาตั้งแต่ปี 2530⁹ อย่างไรก็ตามในประเทศไทยยังไม่มีหน่วยงานใดทำหน้าที่กำกับดูแลการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาโดยตรง และการบังคับให้เป็นไปตามสัญญายังคงอยู่ภายใต้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ดังกล่าวแล้วข้างต้น

การรับเรื่องร้องเรียนเกี่ยวกับสัญญาอยู่ในความดูแลของสำนักงานคณะกรรมการคุ้มครองผู้บริโภค (สคบ.) เป็นอำนาจหน้าที่ที่กำหนดไว้ในมาตรา 20 (1) แห่งพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้บริโภค พ.ศ. 2522 หน่วยงานย่อยที่ดูแลโดยตรงคือ กองคุ้มครองผู้บริโภคด้านสัญญา มีภารกิจหลักในการรับเรื่องร้องทุกข์จากผู้บริโภค 2 ประการคือ

- 1) การรับเรื่องร้องเรียนเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย บ้านจัดสรร (ที่ดิน บ้านจัดสรรและอาคารชุด)
- 2) การรับเรื่องร้องทุกข์เกี่ยวกับสัญญา

หน่วยงานที่ควบคุมกำกับดูแลราคาของปัจจัยการผลิตและการให้บริการทางการเกษตรคือกรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์ มีหน้าที่กำกับดูแลการกำหนดราคาสินค้าให้เป็นไปตามที่ทางราชการกำหนดไว้

3.4 อำนาจหน้าที่ของหน่วยงานที่กำกับดูแล

เมื่อพิจารณาถึงอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานที่กำกับดูแลเกี่ยวกับสัญญา คือกองคุ้มครองผู้บริโภคด้านสัญญา พบว่า การดำเนินการรับเรื่องร้องทุกข์จากผู้บริโภคเกี่ยวกับสัญญานั้นจะต้อง

⁷ ทศพล ทศนกุลพันธ์. (2554). บทความชุดเกษตรพันธะสัญญา (ออนไลน์) ลงวันที่ 23 กรกฎาคม 2554. สืบค้นข้อมูลได้จาก <http://www.midnightuniv.org/บทความชุดเกษตรพันธะสัญญา>.

⁸ ศรีภูพาน สุวรรณไชยมาศย์. (2552). สัญญาที่ไม่เป็นธรรมในคอนแทรกซ์ฟาร์มมิง : ศึกษากรณีการเลี้ยงไก่เนื้อ. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 119.

⁹ ประมวลข้อมูลมติคณะรัฐมนตรีเรื่องการทำเกษตรแบบมีสัญญา (Contract Farming) สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สืบค้นข้อมูลได้จาก www.cabinet.thaigov.go.th

เป็นสัญญาที่ได้ออกประกาศกำหนดไว้เป็นธุรกิจที่ควบคุมสัญญาหรือรายการในหลักฐานการรับเงิน ปัจจุบันคณะกรรมการว่าด้วยสัญญาได้กำหนดให้ธุรกิจการขายสินค้าหรือการให้บริการเป็นธุรกิจที่ควบคุมสัญญาและควบคุมรายการในหลักฐานการรับเงินแล้ว ดังนี้

- 1) ธุรกิจบัตรเครดิต
- 2) ธุรกิจเช่าซื้อรถยนต์และรถจักรยานยนต์
- 3) ธุรกิจขายห้องชุดในอาคารชุด
- 4) ธุรกิจการให้บริการโทรศัพท์เคลื่อนที่
- 5) ธุรกิจการให้เช่าเครื่องใช้ไฟฟ้า
- 6) ธุรกิจการให้กู้ยืมเงินเพื่อผู้บริโภคของสถาบันการเงิน
- 7) ธุรกิจการขายก๊าซหุงต้ม
- 8) ธุรกิจการให้บริการซ่อมรถยนต์
- 9) ธุรกิจการให้เช่าที่อยู่อาศัย
- 10) ธุรกิจการขายรถยนต์ใช้แล้ว
- 11) ธุรกิจการขายรถยนต์ที่มีการจอง
- 12) ธุรกิจการให้บริการออกกำลังกาย

การประกาศให้ธุรกิจใดเป็นธุรกิจควบคุมสัญญานั้นเป็นไปตามมาตรา 3 มาตรา 4 และมาตรา 5 แห่งพระราชกฤษฎีกากำหนดหลักเกณฑ์ และวิธีการในการกำหนดธุรกิจที่ควบคุมสัญญา และลักษณะของสัญญา พ.ศ. 2542

มาตรา 3 คณะกรรมการว่าด้วยสัญญาจะกำหนดให้ธุรกิจขายสินค้าหรือให้บริการใดเป็นธุรกิจควบคุมสัญญา การประกอบธุรกิจขายสินค้าหรือให้บริการนั้นต้องเข้าลักษณะใดลักษณะหนึ่งดังต่อไปนี้

- (1) เป็นธุรกิจที่มีการใช้ข้อตกลงที่ไม่เป็นธรรมต่อผู้บริโภค
- (2) เป็นธุรกิจที่มีการใช้สัญญาสำเร็จรูปอย่างแพร่หลาย
- (3) เป็นธุรกิจที่ผู้ประกอบการมีอำนาจต่อรองเหนือกว่าผู้บริโภค ทั้งนี้โดยพิจารณาจากฐานะทางเศรษฐกิจ ความรู้ความเข้าใจและความสันทัดจัดเจน

มาตรา 4 การกำหนดลักษณะของสัญญาต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

- (1) ให้ผู้บริโภคทราบสิทธิและหน้าที่ของตนตลอดจนข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับสินค้าหรือบริการ โดยชัดเจนตามควรแก่กรณี
- (2) ไม่เป็นการจำกัดหรือยกเว้นความรับผิดชอบของผู้ประกอบธุรกิจในส่วนที่เป็นสาระสำคัญโดยไม่มีเหตุผลสมควรเพียงพอ

- (3) ต้องคำนึงถึงความสุจริตในการประกอบธุรกิจ
- (4) ให้เยียวยาความเสียหายในเวลาอันสมควรในกรณีที่มีการฝ่าฝืนสัญญา
- (5) จัดให้มีหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับการแสดงเจตนาของผู้ประกอบธุรกิจในเรื่องที่เป็นสาระสำคัญต่อการคุ้มครองผู้บริโภค
- (6) ต้องไม่เป็นการเพิ่มภาระเกินควรแก่การประกอบธุรกิจ

มาตรา 5 ก่อนออกประกาศธุรกิจที่ควบคุมสัญญาและลักษณะของสัญญาให้คณะกรรมการว่าด้วยสัญญารับฟังความคิดเห็นจากผู้ประกอบธุรกิจและผู้บริโภคที่ได้รับผลกระทบโดยตรง โดยคำนึงถึงขอบเขตและสภาพปัญหา เช่น การจัดสัมมนา การประชุม หรือให้ประชาชนทั่วไปแสดงความคิดเห็น ในการนี้จะรับฟังความคิดเห็นจากหน่วยงานของรัฐ องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการประกอบธุรกิจ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับผู้บริโภคด้วยก็ได้

อย่างไรก็ตามในส่วนของปัจจัยการผลิตนั้น ยังอยู่ในอำนาจของกรมการค้าภายในที่มีอำนาจประกาศให้เป็นสินค้าและบริการควบคุมได้ ในส่วนของหมวดปัจจัยทางการเกษตรมีสินค้าควบคุมตามประกาศของกรมการค้าภายใน¹⁰ ดังนี้

- 1) ปุ๋ย
- 2) ยาป้องกันหรือกำจัดศัตรูพืชหรือโรคพืช
- 3) หัวอาหารสัตว์ อาหารสัตว์
- 4) เครื่องสูบน้ำ
- 5) รถไถนา
- 6) รถเกี่ยวข้าว
- 7) เครื่องวัดความชื้นข้าว
- 8) เครื่องตรวจสอบคุณภาพข้าว
- 9) เครื่องชั่งวัดอัตราส่วนของแป้งในหัวมัน

หมวดบริการ ได้แก่ บริการทางการเกษตร

3.5 มาตรการลงโทษ

เนื่องจากการทำเกษตรแบบพันธะสัญญายังไม่มีหน่วยงานที่ดูแลธุรกิจนี้โดยเฉพาะ มาตรการลงโทษในกรณีที่มีการฝ่าฝืนสัญญาจึงจำเป็นต้องอาศัยการบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย

¹⁰ ประกาศคณะกรรมการกลางว่าด้วยราคาสินค้าและบริการ กรมการค้าภายใน ลงวันที่ 25 มกราคม 2555 สืบค้นข้อมูลได้จาก www.dit.go.th/uploads/Pricelist_42item.pdf.

เดิมที่มีอยู่ เช่น การฟ้องร้องเอาผิดในทางแพ่ง หากมีการกระทำผิดสัญญา การดำเนินการทางคดีอาญาต่อเกษตรกร ในกรณีที่มีการลักลอบนำเอาผลผลิตตามสัญญาไปขายให้ผู้อื่น เป็นต้น

สำหรับการดำเนินการเอาผิดกับบริษัทในฐานะที่เกษตรกรเป็นผู้บริโภค คือผู้ซื้อปุ๋ย และปัจจัยการผลิตอื่น ๆ จากบริษัท ต้องพิจารณาเป็นกรณีไปว่า บริษัททำความผิดประการใด เช่น จำหน่ายปัจจัยทางการเกษตรและบริการทางการเกษตรเกินราคาควบคุมจะเป็นความผิดตามพระราชบัญญัติว่าด้วยราคาสินค้าและบริการ พ.ศ. 2542 ซึ่งแบ่งการลงโทษเป็นสองระดับคือการลงโทษสถานเบา และการลงโทษสถานหนักดังนี้

1) การลงโทษสถานเบา ได้แก่การฝ่าฝืนมาตรา 18,19,25(5),26 วรรคหนึ่ง และ 28 จะมีโทษตามมาตรา 34,35,36,38,40 โดยสรุปคือ โทษจำคุกไม่เกิน 1 ปี หรือปรับไม่เกิน 20,000 บาท และกฎหมายให้ผู้ฝ่าฝืนเลือกเสียค่าปรับได้ซึ่งผู้ฝ่าฝืนไม่ต้องถูกนำคดีขึ้นสู่ศาล

2) การลงโทษสถานหนัก ได้แก่การฝ่าฝืนมาตรา 25(1-3) (6-12) 9(8),26 วรรคสอง, 29,30,31 จะมีโทษตามมาตรา 37,39,41 โดยสรุปคือ โทษจำคุก 5 ปีขึ้นไป หรือปรับตั้งแต่ 100,000 บาทขึ้นไป กฎหมายกำหนดให้ต้องนำคดีขึ้นสู่ศาลแต่เพียงประการเดียว ไม่สามารถเสียค่าปรับได้

3.6 รูปแบบการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาในปัจจุบันของประเทศไทย

การผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาในปัจจุบันของประเทศไทยมีทั้งพืชและสัตว์ จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง¹¹ พบว่าในปัจจุบันการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาแบ่งตามประเภทของผลผลิตได้ดังนี้

1) ประเภทสัตว์ ได้แก่ การเลี้ยงสุกร ไก่เนื้อ ไก่ไข่ กุ้งและปลา

2) ประเภทพืช ได้แก่ อ้อย ข้าวโพดพันธุ์ ข้าวโพดหวาน ข้าวโพดฝักอ่อน มันฝรั่ง ถั่วเหลือง ผักสด ถั่วแขก หน่อไม้ฝรั่ง ยาสูบ ขางพารา ดอกดาวเรือง กระจับปี่เขียว เมล็ดพันธุ์ผักต่าง ๆ เช่น มะเขือเทศ มะเขือม่วง พริก แดงโม แดงกวา แคนตาลูป ถั่วฝักยาว รวมทั้งพืชที่นำไปทำเชื้อกระดาษ เช่น ยูคาลิปตัส ไม้ไผ่ เป็นต้น

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาขอยกตัวอย่างรูปแบบการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาในปัจจุบันของประเทศไทยจำนวน 4 ชนิด โดยนำมาจากตัวอย่างของกรณีการทำเกษตรพันธะสัญญาของเกษตรกรรายย่อยและบริษัทเท่านั้น

¹¹ กัลปพฤกษ์ ผิวทองงาม. (2552). เกษตรพันธะสัญญา ผลตอบแทนความเสี่ยงและความเป็นธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : ซีเวลด์ กราฟฟิค จำกัด. หน้า 10.

3.6.1 การทำเกษตรพันธะสัญญาข้าวโพดพันธุ์

การทำเกษตรพันธะสัญญาระหว่างบริษัทกับเกษตรกรที่รับปลูกข้าวโพดพันธุ์มีรายละเอียดเกี่ยวกับขั้นตอนและวิธีดำเนินการต่าง ๆ การปลูกข้าวโพด และข้อดีข้อเสียของการปลูกข้าวโพดด้วยวิธีการทำเกษตรพันธะสัญญา ดังนี้

3.6.1.1 ขั้นตอนและวิธีดำเนินการต่าง ๆ ก่อนการปลูกข้าวโพด

ก่อนที่จะมีการทำเกษตรพันธะสัญญากับเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ที่บริษัทจะประเมินความต้องการของตลาด และแจ้งปริมาณความต้องการเมล็ดพันธุ์ พื้นที่การเพาะปลูก นโยบายการทำงาน ราคาซื้อขายเมล็ดพันธุ์และราคาขายของปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ให้กับเจ้าหน้าที่ประจำเขตการปลูกแต่ละเขตที่บริษัทมีอยู่ทั่วประเทศได้รับทราบ โดยข้าวโพดพันธุ์นั้นจะแบ่งเป็นสองประเภทคือ ข้าวโพดหวาน และข้าวโพดแป้ง

เจ้าหน้าที่วางแผนการผลิตในเขตพื้นที่ที่ตนรับผิดชอบ โดยเกษตรกรที่อยู่ในเขตพื้นที่เดียวกันจะปลูกพันธุ์เดียวกันทั้งหมด เรียกวิธีการนี้ว่า การจัดเป็นชุดในการปลูกให้กับเกษตรกร เพื่อไม่ให้เมล็ดพันธุ์ข้าวโพดหวานและข้าวโพดแป้งปะปนกัน หลังจากวางแผนการผลิตแล้วเจ้าหน้าที่จะเรียกประชุมเกษตรกร ทั้งที่เคยลงทะเบียนไว้แล้วและเกษตรกรรายใหม่ หลังจากชี้แจงข้อมูลต่าง ๆ ให้รับทราบแล้ว บริษัทจะลงทะเบียนชื่อและจำนวนพื้นที่ไร่ของเกษตรกรที่ต้องการจะทำสัญญาปลูกข้าวโพด ซึ่งเกษตรกรสามารถเปลี่ยนแปลงจำนวนพื้นที่เพาะปลูกได้เมื่อมีการปลูกจริง แต่ต้องมีการแจ้งข้อมูลให้บริษัทได้รับทราบ บริษัทจะทำพันธะสัญญากับเกษตรกรทุกรายที่ต้องการถึงแม้ว่าจะมีปริมาณมากกว่าที่บริษัทวางแผนไว้ก็ตามที แต่ถ้าเกษตรกรแสดงความจำนงขอปลูกข้าวโพดน้อยกว่าที่บริษัทต้องการ เจ้าหน้าที่จะต้องหาเกษตรกรเพิ่มเพื่อให้ได้ปริมาณเพียงพอตามที่บริษัทต้องการ

ในกรณีที่ เป็นเกษตรกรรายใหม่ หลังจากลงทะเบียนแล้ว ก่อนที่จะมีการทำสัญญากัน เจ้าหน้าที่ของบริษัทจะออกสำรวจสภาพดินในพื้นที่ แหล่งน้ำ และการปลูกพืชอื่น ๆ โดยรอบแปลงที่เกษตรกรจะใช้ในการปลูกข้าวโพด โดยมีข้อกำหนดที่สำคัญคือ พื้นที่ที่จะปลูกข้าวโพดตามพันธะสัญญาจะต้องห่างจากพันธุ์อื่น ๆ หรือพืชอื่น ๆ อย่างน้อย 200 เมตร เพื่อไม่ให้ข้าวโพดที่ปลูกเกิดการกลายพันธุ์ เมื่อผ่านข้อกำหนดต่าง ๆ แล้วบริษัทจะแจกคู่มือการปลูกให้เกษตรกรศึกษาและปฏิบัติตาม อย่างไรก็ตาม หากเกษตรกรมีพันธะสัญญาการปลูกข้าวโพดกับบริษัทอื่นไว้ก่อนหน้านี้อีกแล้ว เจ้าหน้าที่จะแนะนำให้ปลูกเหลื่อมเวลากันกัน เพื่อไม่ให้ข้าวโพดออกดอกในเวลาเดียวกัน

เมื่อเกษตรกรผ่านเกณฑ์ตามที่บริษัทกำหนดแล้ว เจ้าหน้าที่ของบริษัทจะทำสัญญากับเกษตรกร โดยจะทำสัญญากันในลักษณะครั้งต่อครั้ง (ของการปลูก) ในสัญญาจะมีการกำหนดราคาซื้อไว้อย่างชัดเจนซึ่งเป็นราคาที่แจ้งเกษตรกรไว้ในการประชุมครั้งแรก¹²

3.6.1.2 การดำเนินการปลูกข้าวโพด

ในการดำเนินการปลูกนั้น บริษัทจะสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ให้กับเกษตรกรและหักค่าเมล็ดพันธุ์จากเกษตรกรภายหลังจากที่เกษตรกรได้นำข้าวโพดมาจำหน่ายให้กับบริษัทแล้ว ส่วนขั้นตอนของการปลูกและการบำรุงรักษานั้น บริษัทจะสนับสนุนปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ให้กับเกษตรกร อย่างไรก็ตามหากเกษตรกรต้องการซื้อปัจจัยการผลิตบางอย่าง เช่น ปุ๋ย และยาปราบศัตรูพืช ก็ยอมทำได้ตามต้องการ การสนับสนุนปัจจัยการผลิตให้กับเกษตรกรนั้นบริษัทมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่ไม่มีเงินทุนหมุนเวียนที่เพียงพอแต่อยากจะทำการเพาะปลูกข้าวโพดตามระบบการเกษตรพันธะสัญญาได้¹³ จากนั้นเมื่อเริ่มการเพาะปลูกแล้วจะมีเจ้าหน้าที่บริษัทไปเยี่ยมเกษตรกรในขั้นตอนการปลูก ขั้นตอนที่ข้าวโพดออกดอกและขั้นตอนการเก็บเกี่ยว

เมื่อเกษตรกรได้ปลูกข้าวโพดครบตามระยะเวลาที่กำหนดไว้แล้วก็จะแจ้งให้เจ้าหน้าที่ทราบว่าจะถึงเวลาที่จะเก็บเกี่ยวได้แล้ว เพื่อให้บริษัทเข้าไปรับซื้อ หรืออีกกรณีหนึ่งบริษัทจะเป็นฝ่ายแจ้งไปเองว่าจะไปรับซื้อได้เมื่อไร เพื่อให้เกษตรกรได้เก็บเกี่ยวเตรียมไว้ ซึ่งเกษตรกรจะเก็บเกี่ยวล่วงหน้าได้ไม่เกิน 2 วัน หากเกินกว่านั้นอาจเกิดความเสียหายได้ การจดบันทึกและตรวจนับปริมาณข้าวโพดจะทำที่หน้าไร่ทันที โดยส่วนใหญ่เจ้าหน้าที่จะรับซื้อข้าวโพดไว้ทั้งหมด ไม่ว่าจะมีความสมบูรณ์ตามที่ต้องการหรือไม่ก็ตาม เมื่อเจ้าหน้าที่นำผลผลิตส่งไปที่โรงงาน โรงงานจึงจะทำการคัดเกรดข้าวโพด ส่วนราคารับซื้อจะเป็นราคาที่กำหนดไว้ในสัญญา

3.6.1.3 ข้อดีและข้อเสียของการปลูกข้าวโพดแบบเกษตรพันธะสัญญา

ในส่วนของบริษัทนั้น เจ้าหน้าที่ที่บริษัทมีความคิดเห็นว่า คุณภาพและปริมาณของผลผลิตนั้นขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพในการเพาะปลูก ถึงแม้ว่าบริษัทจะได้แจกคู่มือการปลูกให้กับเกษตรกรทุกคนแล้ว แต่มีหลาย ๆ กรณีที่พบว่าเกษตรกรไม่ได้ปฏิบัติตามที่แนะนำไว้ในคู่มือ เช่น ในช่วงที่ต้องถอนดอกข้าวโพดตัวเมีย อาจมีเกษตรกรบางรายที่ไม่ได้ถอนดอกตามเวลา ทำให้หลายครั้งเจ้าหน้าที่บริษัทในพื้นที่ต้องทำงานหนักด้วยการติดตามงานกับเกษตรกรเพื่อให้แน่ใจว่า

¹² อย่างไรก็ตามในการเก็บข้อมูลของผศ.ดร.กัลปพฤกษ์ ผิวทองงามและคณะในงานวิจัยเรื่องเกษตรพันธะสัญญา ผลตอบแทน ความเสี่ยงและความเป็นธรรม อันเป็นงานวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ไร่ของบริษัทเท่านั้นซึ่งไม่สามารถให้รายละเอียดของเกณฑ์การกำหนดราคาได้ว่ามีเกณฑ์ในการกำหนดราคาอย่างไร

¹³ กัลปพฤกษ์ ผิวทองงาม, 2552, อ้างแล้ว เชียงอรรถที่ 11, หน้า 22.

เกษตรกรปลูกข้าวโพดได้อย่างถูกวิธี นอกจากนี้การที่บริษัทรับซื้อผลผลิตข้าวโพดทั้งหมดในราคาที่กำหนดไว้ในสัญญาไม่ว่าจะได้คุณภาพหรือไม่ก็ตาม ทำให้บริษัทมีต้นทุนสูงขึ้น ซึ่งโดยเฉลี่ยแล้วจะมีข้าวโพดไม่ผ่านมาตรฐานประมาณ 50-60 กิโลกรัมต่อไร่

ส่วนทักษะของเกษตรกรนั้น เกษตรกรได้แสดงความคิดเห็นไว้ดังนี้ จากการที่เจ้าหน้าที่เป็นผู้กำหนดพื้นที่เพาะปลูกข้าวโพดพันธุ์ต่าง ๆ ให้กับเกษตรกร ทำให้เกษตรกรไม่สามารถเลือกปลูกพันธุ์ที่ตนเองต้องการได้ เช่น ปลูกพันธุ์ที่ให้ผลตอบแทนสูง เป็นต้น นอกจากนี้เกษตรกรบางรายอาจไม่มีประสบการณ์การปลูกข้าวโพดหรือไม่ทราบเทคนิคที่ดีในการปลูก และบริษัทไม่มีการอบรมอย่างเป็นระบบ นอกจากการแจกคู่มือปฏิบัติ ทำให้เกษตรกรไม่สามารถปลูกข้าวโพดได้คุณภาพและปริมาณมากตามที่วางแผนไว้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ปริมาณผลผลิตต่อไร่ไม่เป็นไปตามที่ต้องการ อีกกรณีหนึ่งคือการที่บริษัทมีจำนวนเจ้าหน้าที่ไม่เพียงพอต่อจำนวนเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ ทำให้บางครั้งเกษตรกรไม่ได้รับความช่วยเหลือหรือคำปรึกษาที่ทันท่วงที และบางครั้งเจ้าหน้าที่ไร้ก็เข้าไปปรับซื้อสินค้าเข้าไปจนเป็นผลให้ผลผลิตเกิดความเสียหายไป ส่วนหนึ่งและรายได้ของเกษตรกรลดลง

ส่วนเรื่องความเสี่ยงในด้านอื่น ๆ จากการศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่า ในการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาด้วยการปลูกข้าวโพดพันธุ์นั้น ยังมีความเสี่ยงที่เกิดจากภัยธรรมชาติอีกด้วย กล่าวคือ ในการปลูกพืชไร่ต่าง ๆ นั้นเกษตรกรอาจประสบปัญหาภัยธรรมชาติ ได้แก่ ภัยแล้ง พายุ และภูมิอากาศแปรปรวนได้อีกด้วย¹⁴ ซึ่งในการทำเกษตรพันธะสัญญานั้นมักไม่ได้มีการประกันภัยผลผลิต เกษตรกรจึงยังคงเป็นผู้รับผิดชอบความแปรปรวนด้านผลผลิต ซึ่งขึ้นอยู่กับภาวะภัยธรรมชาติ โรค แมลง น้ำท่วม ฝนแล้ง โดยบริษัทฯ หรือ คู่สัญญา อาจมีส่วนรับความเสี่ยงด้านนี้บ้างแต่เป็นส่วนน้อยเท่านั้น อย่างไรก็ตามในกลุ่มการปลูกพืชในพันธะสัญญามีความเสี่ยงด้านผลผลิตน้อยกว่ากลุ่มเลี้ยงสัตว์ และ ยังเป็นกิจการที่ได้กำไร เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการให้ความเห็นว่าการผลิตในระบบพันธะสัญญาให้รายได้สุทธิมากกว่าพืชที่เคยทำ แต่โอกาสของการขาดทุนก็ยังมีส่วนสาเหตุหลักๆ คือ ความเสี่ยงด้านผลผลิต ที่อาจมีในด้านการจัดการ ด้านเทคโนโลยี และ ด้านภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง และ โรค แมลง ต่าง ๆ ¹⁵

¹⁴ เบญจพรหม เอกะสิงห์และคณะ. (2553). ความเสี่ยงและทัศนคติของเกษตรกรต่อความเสี่ยงในการเกษตรพันธะสัญญาในจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูน. คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หน้า 5.

¹⁵ เบญจพรหม เอกะสิงห์และคณะ. (2553). เรื่องเดียวกัน. หน้า 9.

3.6.1.4 ข้อสังเกตอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรพันธะสัญญาประเภทเมล็ดพันธุ์พืช

นอกจากการทำเกษตรพันธะสัญญาปลูกข้าวโพดพันธุ์แล้ว ผู้ศึกษายังพบข้อสังเกตบางประการที่คล้ายคลึงกันจากการศึกษาการทำเกษตรพันธะสัญญาโดยการปลูกพืชเมล็ดพันธุ์ชนิดอื่น กล่าวคือ การทำสัญญาจะอยู่ในลักษณะลายลักษณ์อักษร แต่เป็นเพียงพิธีกรรมบนกระดาษ เพราะ ผู้ที่ถือหนังสือสัญญาทั้งหมด คือ บริษัทรับซื้อเมล็ดพันธุ์ และมีการใช้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมควบคุมผ่านระบบโบรกเกอร์ หรือนายหน้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชน สามารถพูดคุยกันได้ ในการเข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญาจะเริ่มจากฝ่ายส่งเสริมของบริษัทเข้ามาหาสมาชิกผ่านหัวหน้าเกษตรกรในหมู่บ้าน โดยเกษตรกรแจ้งความจำนงแก่บริษัทผ่านหัวหน้าเกษตรกรในหมู่บ้าน จากนั้นบริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่มาตรวจพื้นที่ ความเหมาะสมของดิน ความพร้อมด้านแรงงาน ในส่วนของปัจจัยการผลิตที่มาจากเกษตรกร ได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ส่วนปัจจัยการผลิตอื่น ๆ บริษัทเป็นผู้จัดหามาให้ทั้งหมด โดยบริษัทจะเตรียมการมาให้ในรูปของสินเชื่อ โดยบางบริษัทจะแจ้งค่าใช้จ่ายให้เกษตรกรรับทราบและบางรายไม่ได้แจ้ง การที่บริษัทเป็นผู้ให้สินเชื่อปัจจัยด้านการผลิตกับเกษตรกรโดยตรง เพราะปัจจัยการผลิตบางอย่างเป็นเทคโนโลยีเฉพาะของบริษัท เกษตรกรไม่สามารถจัดหาจากที่อื่นได้ ซึ่งทางบริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่ลงไปถ่ายทอดความรู้ให้เมื่อเกษตรกรขายเมล็ดพันธุ์ที่ผ่านกระบวนการตรวจสอบคุณภาพจากทางบริษัทแล้ว บริษัทจะหักเงินออกจากค่าเมล็ดพันธุ์ที่ขายได้ กรณีผลผลิตเมล็ดพันธุ์นั้นถือว่าเกษตรกรเป็นเจ้าของ แต่ไม่มีสิทธิจะใช้ประโยชน์หรือ จำหน่าย ให้กับบุคคลอื่นต้องส่งให้แก่บริษัทที่มีสัญญาผูกพันกันทั้งหมด เนื่องจากเป็นเทคโนโลยีของบริษัท โดยบริษัทจะมีการตรวจสอบคุณภาพเมล็ดพันธุ์ซึ่งจะส่งไปเข้าห้องทดลอง และทำการปรับปรุงสายพันธุ์ด้วยกระบวนการเทคโนโลยีอีกทอดหนึ่ง¹⁶

อย่างไรก็ตามในประเด็นปัจจัยความเสี่ยงพบว่า ถึงแม้เหตุผลประการหนึ่งที่เกษตรกรเลือกเข้าสู่ระบบสัญญา นั่นก็คือเหตุผลในเรื่องความมั่นคงทางตลาด ที่เกษตรกรเชื่อว่าจะมีตลาดรองรับผลผลิตที่แน่นอน แต่ในความเป็นจริงกลับพบว่าภายใต้การประกันราคาผลผลิต หรือ การประกันรายได้แก่เกษตรกรถึงแม้จะทำให้เกิดตลาดรองรับผลผลิตที่แน่นอน แต่ในขณะเดียวกัน การประกันดังกล่าวมิได้นำไปสู่การรับประกันความเสี่ยงอื่นๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ตลอดกระบวนการผลิต ที่จะส่งผลกระทบต่อราคาที่ได้รับตามสัญญาที่ตกลงกันไว้ ด้วยเหตุผลเพราะผลผลิตไม่เป็นไปตามคุณภาพมาตรฐานที่ผู้รับซื้อเป็นผู้กำหนด ซึ่งกรณีของการปลูกพืชเมล็ดพันธุ์ ยังไม่พบปัญหามากนัก แต่หากเป็นกรณีของการปลูกอ้อยเพื่อเป็นวัตถุดิบให้กับโรงงานน้ำตาล จะพบว่า กลไกและเงื่อนไขในการผลิตอ้อย และการรับซื้ออ้อยจะอยู่ภายใต้สิ่งที่เรียกว่า “ค่ามาตรฐานความหวาน”

¹⁶ เพ็ญศิริ พันพา.(2554). เกษตรพันธะสัญญา : กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรในจังหวัดลำปาง. ม.ป.พ. หน้า 5.

ปัญหาสำคัญที่เกษตรกรชาวไร่อ้อยต้องประสบและถือเป็นความเสียหายอย่างมากคือการรักษาคุณภาพความหวานของอ้อย โดยปรกติระบบความหวานมาตรฐานเรียกว่า ซีซีตามคุณภาพกลางอยู่ที่ 10 ซีซีเอส (c.c.s) ค่าความหวานคิดเป็น 6 % ของราคาอ้อย การซื้ออ้อยตามค่าซีซีเอส นี้ ราคาต่อตันของอ้อยจะผันแปรไปตามค่าซีซีเอส ของอ้อยโดยทั่วไป โรงงานกำหนด ซีซีเอส 10 เป็นมาตรฐาน ส่วนราคานั้นเป็นไปตามความตกลงที่ได้ทำกัน ไว้ในสัญญา ซึ่งในการควบคุมระดับความหวานนี้มีผลต่อความเสี่ยงของเกษตรกรในการถูกหักราคาค่าอ้อยอยู่มาก เนื่องจากหากการส่งอ้อยเข้าโรงงานล่าช้า นอกจากจะเสียค่าปรับล่าช้า ยังต้องถูกหักราคาค่าความหวานที่เสียไปตามระยะเวลาที่ตัดอ้อย และค้างส่งโรงงาน หรือหากเกิดกรณีไฟไหม้ไร่อ้อย ก็จะมีผลต่อระดับความหวานและคุณภาพน้ำตาล ทำให้ชาวไร่อ้อยต้องระมัดระวังเรื่องไฟไหม้อ้อยอย่างหนัก โดยต้องจัดเวรสมาชิกกลุ่มในการดูแลป้องกันไฟที่อาจเกิดไหม้ได้ โดยเฉพาะหน้าแล้ง และเป็นช่วงการเก็บเกี่ยวอ้อยพอดี หรือในกรณีชาวไร่บางคนต้องการลดต้นทุนค่าแรงในการเก็บอ้อยก็จะเลือกใช้วิธีการเผา เพื่อง่ายต่อการเก็บถึงแม้จะรู้ว่าจะต้องถูกหักเงินเมื่อส่งอ้อยเข้าโรงงาน แต่ก็อาจจะคุ้มกว่าการจ้างแรงงานตัดนั่นเอง¹⁷

นอกจากนี้ในกรณีของการทำเกษตรพันธะสัญญาเมล็ดพันธุ์พืช ยังมีความเสี่ยงอีกประการหนึ่งคือ เมล็ดพันธุ์ที่เกษตรกรได้รับมาเพาะปลูก เป็นพืชที่มีการตัดต่อพันธุกรรม โดยออกแบบมาให้อ่อนไหวง่าย โตเร็ว ต้องมีการดูแลเป็นพิเศษที่ต้องใช้สารเคมี และเทคโนโลยีที่ทางบริษัทกำหนด เพื่อให้ผลผลิตได้ตามมาตรฐานที่บริษัทต้องการ ซึ่งเท่ากับบริษัทได้ใช้วิธีการแทรกแซงสองประการ คือการแทรกแซงควบคุมเรื่องปัจจัยการผลิต ใ้ได้แก่ปุ๋ย ฮ อร์โมน ยา กำจัดศัตรูพืช ต้องใช้ของบริษัทคู่สัญญาเท่านั้น ประการที่สองคือการใช้วิธีการทางพันธุวิศวกรรมในการปรับปรุงสายพันธุ์ซึ่งเป็นที่ผูกขาดโดยบริษัท ทำให้การผสมพันธุ์พืชบางชนิด ต้องใช้แรงงานจำนวนมาก และมีความเสี่ยงต่อการติดผล เกษตรกรต้องประสบปัญหาทุกครั้งในเรื่องของแรงงานผสมเกสร และมักเป็นพืชบังคับที่บริษัทกำหนดให้ปลูกก่อนได้รับโควตาการปลูกพืชชนิดอื่น ด้วยเหตุนี้ทำให้เกษตรกรต้องแบกรับเรื่องต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ในขณะที่การประกันการรับซื้อ เป็นราคาที่คงที่ ซึ่งเกษตรกรบางรายไม่มีความรู้ด้านนี้มาก่อนจึงเกิดการขาดทุน

3.6.2 การทำเกษตรพันธะสัญญาเลี้ยงปลานิลในกระชัง

บริษัท เจริญโภคภัณฑ์อาหาร จำกัด (มหาชน) เป็นผู้ริเริ่ม โครงการผลิตปลานิลแบบครบวงจรในปีพ.ศ. 2542 กับร้านที่เป็นตัวแทนจำหน่ายของบริษัทในจังหวัดอุบลราชธานี โดยใช้ระบบวางมัดจำ ต่อมาบริษัทอาหารอื่นเข้าร่วมในโครงการจ้างเกษตรกรเลี้ยงปลา โดยบริษัทเป็นผู้ลงทุนค่าอาหารและพันธุ์ปลา ส่วนเกษตรกรมีหน้าที่เลี้ยงปลาในกระชัง การคิดค่าจ้างคิดตาม

¹⁷ เพ็ญศิริ พันพา.(2554). อ่างแล้ว เชิงอรรถที่ 16. หน้า 6.

ปริมาณผลผลิตที่ได้รับเมื่อสิ้นสุดการเลี้ยง และหากเกษตรกรเลี้ยงได้ผลผลิตที่ดี บริษัทจะมีโบนัสให้ด้วย ต่อมาบริษัทได้มีการพัฒนาโครงการขึ้นเป็นลักษณะการผลิตแบบมีพันธะสัญญา โดยบริษัทผลิตอาหารปลาขึ้นมาและส่งขายให้กับเกษตรกรที่ทำการเลี้ยงปลาในกระชังพร้อมกับพันธุ์ปลา เกษตรกรทำหน้าที่เลี้ยงและดูแลปลาจนโตได้ขนาดตลาด บริษัทจะไปจับปลาไปขายต่อไป บริษัทให้สินเชื่อค่าอาหารและค่าพันธุ์ปลาแก่เกษตรกร เมื่อจับปลาขายแล้วจึงจะหักหนี้สินและคืนเงินที่เหลือให้กับเกษตรกรภายในระยะเวลาที่กำหนด

3.6.2.1 ลักษณะของการเลี้ยงปลานิลในกระชัง

การทำเกษตรพันธะสัญญาโดยการเลี้ยงปลานิลในกระชังนั้นเป็นการเลี้ยงในกระชังที่วางไว้ในแม่น้ำที่สำคัญและมีการเลี้ยงกันมากได้แก่ กลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง ในแม่น้ำชี แถบ อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม ในระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร เกษตรกรในพื้นที่ประมาณร้อยละ 70 เป็นกลุ่มเลี้ยงปลา กลุ่มผู้เลี้ยงปลาในแม่น้ำน้อย อ.บางระจัน จ.สิงห์บุรี และกลุ่มผู้เลี้ยงปลาในแม่น้ำมูล อ.สตึก จ.บุรีรัมย์

การเลี้ยงปลานิลในกระชังตามลักษณะที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน¹⁸ มีรายละเอียดดังนี้

วงจรการผลิตปลาในกระชังจะประกอบด้วย ผู้ผลิตสายพันธุ์ปลา ผู้ผลิตอาหารปลา ผู้ขายอาหารปลา ผู้เลี้ยงปลา ผู้จับปลาไปขายส่ง ผู้ขายปลีกและผู้บริโภคปลา วนเวียนกันอยู่เช่นนี้ อย่างไรก็ตามปลาที่เลี้ยงในกระชังเป็นสินค้าเกษตรอีกประเภทหนึ่งที่มีความผันผวนมาก เนื่องจากเป็นสัตว์ที่มีวงจรชีวิตสั้นหากผลผลิตออกมาในระยะเวลาที่ไม่เหมาะสมจะเกิดการสะสมอยู่ในตลาด

การเลี้ยงปลาในกระชังในปัจจุบัน บริษัทมีเจ้าหน้าที่ที่เป็นพนักงานขายอาหารสัตว์ ซึ่งมีคุณสมบัติด้านประมงหรือสัตวบาลทำหน้าที่เป็นพนักงานส่งเสริมการเลี้ยงปลา มีหน้าที่หาเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ แนะนำหรือสอนให้เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเลี้ยงปลาในกระชังตามขั้นตอนที่บริษัทกำหนดไว้ ให้คำแนะนำในเวลาที่มีปัญหา พร้อมกับเสนอขายผลิตภัณฑ์อาหารเสริมและยาร่วมไปด้วย

ในการจำหน่ายปลานั้นบริษัทจะมีพนักงานอีกกลุ่มหนึ่งมาทำหน้าที่ นั่นคือพนักงานขายปลา ทำหน้าที่รับปลาจากเกษตรกร บันทึกผลผลิตที่เกษตรกรผลิตได้ ขนส่งไปให้ร้านค้าหรือแม่ค้าที่รับซื้อปลาจากบริษัทอีกต่อหนึ่ง เก็บเงินแล้วโอนเข้าบัญชีของบริษัท พนักงานของบางบริษัทอาจมีหน้าที่สำรวจตลาดปลา จัดทำรายชื้อตลาด หาปริมาณความต้องการปลานิลของแม่ค้าในตลาดแต่ละวันและแจ้งปริมาณให้พนักงานส่งเสริมหรือเกษตรกรทราบข้อมูล

¹⁸ เป็นการดำเนินงานของบริษัททั่วไปไม่เฉพาะของเจริญ โภคภัณฑ์ หรือซีพีเท่านั้น

อย่างไรก็ตามรูปแบบระบบการผลิตปลานิลในกระชังแบบพันธะสัญญาในระยะแรกเมื่อประมาณสิบปีที่ผ่านมาเป็นการจ้างเลี้ยง ซึ่งเกษตรกรมีหน้าที่ดูแลปลาและมีกระชังเป็นของตนเองเท่านั้น ส่วนปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ทั้งหมดเป็นของบริษัท เกษตรกรจะได้ค่าจ้างเลี้ยงคิดเป็นราคาต่อกิโลกรัมและหากเลี้ยงได้ผลดี บริษัทจะจ่ายโบนัสให้ด้วย แต่ในปัจจุบันสัญญาลักษณะนี้ได้ยกเลิกไปแล้ว มีการพัฒนาเป็นรูปแบบใหม่ แต่ยังคงระบุว่าเกษตรกรต้องมีกระชังเป็นของตนเองและมีบริษัทบางแห่งมีบริการทำกระชังให้เกษตรกรเช่า เสียค่าใช้จ่ายรายเดือนต่อกระชังต่อการเลี้ยงปลาเป็นรุ่น และเก็บเงินคั้นเมื่อได้ผลผลิตแล้ว ซึ่งบริษัทส่วนใหญ่กำหนดข้อผูกพันไว้ในสัญญาว่าต้องใช้อาหารและลูกพันธุ์ปลาที่เป็นผลิตภัณฑ์ของบริษัทเท่านั้น บางบริษัทอาจมีการเก็บเงินมัดจำตามจำนวนลูกปลาที่เลี้ยงคือ ตัวละ 10-15 บาท บางบริษัทอาจไม่เก็บเงินมัดจำแต่จะขายอาหารปลาเป็นเงินสด ถ้าเกษตรกรไม่มีเงินสดทางบริษัทให้ใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันได้โดยมีมูลค่าเป็น 2 เท่าของราคาอาหารที่จะใช้ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วต้นทุนค่าอาหารจะสูงมาก ประมาณร้อยละ 50 ของต้นทุนทั้งหมด¹⁹ ซึ่งการเลี้ยงปลานิลในกระชังอาจต้องใช้ค่าอาหารสูงถึง 30,000 บาทต่อรอบการเลี้ยงหนึ่งรอบ โดยพนักงานในบริษัทจะนำอาหารปลาไปส่งให้เกษตรกรทุกสัปดาห์ เมื่อปลาโตได้ขนาดที่กำหนดไว้ บริษัทจะรับซื้อปลาคืนตามราคาตลาด ณ วันนั้น หรือราคาตลาดล่วงหน้าไม่เกิน 7 วัน²⁰ อาจกำหนดไว้ด้วยว่าต้องเป็นปลาที่ได้คุณภาพโดยไม่มีสารปนเปื้อน และต้องได้ขนาดที่บริษัทต้องการ คือ มีน้ำหนักตัว 600 กรัมขึ้นไป ถ้าปลามีขนาดเล็กกว่านี้จะไม่รับซื้อ จากนั้นจะหักล้างหนี้สินกับเกษตรกรที่มีกับบริษัทก่อนหน้านี้ แล้วจึงจ่ายเงินที่เหลือคืนให้กับเกษตรกรภายใน 7-15 วันทำการ

¹⁹ บุศรา ลิ้มนิรันดร์กุลและคณะ, 2549. เกษตรพันธะสัญญากับโอกาสการพัฒนาของเกษตรกรรายย่อย. สนับสนุนงานวิจัยโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.). หน้า 15.

²⁰ นักวิชาการบางกลุ่มถือว่า การเลี้ยงปลานิลในกระชังไม่ใช่การทำเกษตรแบบพันธะสัญญา เนื่องจากเกษตรกรพันธะสัญญาจะต้องมีเงื่อนไขของการถ่ายทอดเทคโนโลยีและต้องมีข้อตกลงราคาซื้อที่ชัดเจน ดังเช่นเกษตรกรพันธะสัญญาในส่วนของ หมู ไก่เนื้อ และไก่ไข่ ที่จะมีการทำสัญญาข้อตกลงกันไว้ตั้งแต่ต้นก่อนจะเริ่มโครงการ ซึ่งจะระบุเงื่อนไขต่างๆ เกี่ยวกับผลผลิต ปริมาณ คุณภาพ ระยะเวลา แต่กรณีของการเลี้ยงปลาในกระชังไม่สามารถกำหนดราคาล่วงหน้าไว้ตั้งแต่ก่อนทำสัญญา และไม่มีการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเลี้ยงปลาให้เกษตรกร แต่กลับมีการกำหนดไว้ในสัญญาว่าไม่รับซื้อปลาที่ไม่ได้ขนาดและมีสารปนเปื้อน ข้อมูลจาก บทความเรื่อง เลี้ยงปลากระชัง ไม่ใช่เกษตรพันธะสัญญา โดย เพ็ญภัสสรณ์ วิจารณ์ทัศน, หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ วันที่ 23 สิงหาคม 2555.

3.6.2.2 ข้อดีข้อเสียของการเลี้ยงปลาในกระชังในแบบการทำเกษตรพันธะสัญญา

นอกจากประเด็นเรื่องไม่มีการกำหนดราคาซื้อขายไว้ล่วงหน้าแล้ว จากการศึกษาของ บุศรา ลีมนิรันดร์กุลและคณะ²¹ ยังพบว่า ข้อดีของการเลี้ยงปลาในกระชังในแบบการทำเกษตรพันธะสัญญานี้ มีลักษณะที่เกษตรกรต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตและตลาดกับบริษัทหรือตัวแทนบริษัทค่อนข้างมาก ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เกษตรกรมีโอกาสนำปลาให้กับตัวแทนร้านค้าที่ตนซื้ออาหารปลา และปัจจัยการผลิตเท่านั้น และยังสามารถจำหน่ายให้กับพ่อค้า ขากรที่เข้ามาติดต่อได้ อย่างไรก็ตามในบางกรณีที่ปลาล้นตลาด ตัวแทนหรือร้านค้าดังกล่าวอาจไม่ได้รับซื้อปลาจากเกษตรกรหรือมาจับปลาเข้ากินไป ทำให้เกษตรกรต้องมียกจ่ายค่าอาหารปลาเพิ่มขึ้น ซึ่งในกรณีนี้จะแตกต่างจากการทำเกษตรพันธะสัญญาแบบอื่น ๆ ที่เกษตรกรไม่สามารถนำผลผลิตไปขายให้ผู้อื่นได้ และบริษัทมีพันธะสัญญาที่จะต้องมารับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรโดยไม่อาจบิดพลิ้วได้ อีกประการหนึ่งการเลี้ยงปลาในกระชังยังเป็นการทำการเกษตรที่ต้องพึ่งเทคโนโลยีจากบริษัทค่อนข้างสูง โดยเฉพาะในกรณีของอาหารปลาซึ่งบริษัทมีเทคโนโลยีเข้ามาช่วยทำให้อาหารปลาลอยน้ำได้แต่เกษตรกรยังทำไม่ได้ ทำให้ยังไม่สามารถลดต้นทุนการผลิตได้ แต่การรวมกลุ่มกันเลี้ยงจะช่วยได้ในเรื่องการวางแผนหาแนวทางในการลดต้นทุน โดยการกำหนดระยะเวลาการเลี้ยงที่เหมาะสม จัดตั้งกลุ่มเพื่อรวมกันซื้ออาหารในปริมาณมาก เจริญประกันด้านตลาดกับบริษัทอาหาร และแสวงหาตลาดทางเลือก

ส่วนปัจจัยความเสี่ยงที่สำคัญ ได้แก่ ฝนแล้งในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ซึ่งหากมีฝนกะทันหันอาจทำให้ปลาเกิดอาการช็อกน้ำได้ตายได้

จากการศึกษาของบุศรา ลีมนิรันดร์กุลและคณะ พบว่า การเลี้ยงปลาในกระชังนั้นเป็นการทำการเกษตรพันธะสัญญาที่เกษตรกรต้องพึ่งพาเทคโนโลยีจากบริษัทมากที่สุด แต่ก็มีเกษตรกรบางรายที่สามารถเรียนรู้และปรับใช้อย่างเหมาะสมสามารถพัฒนาตนเองเป็นผู้เลี้ยงมืออาชีพ ซึ่งบริษัทจะใช้เกษตรกรเหล่านี้เป็นแหล่งเรียนรู้และประชาสัมพันธ์ความสำเร็จของระบบเกษตรพันธะสัญญา เกษตรกรมืออาชีพเหล่านี้ซึ่งมีจำนวนไม่มาก สามารถสร้างผลตอบแทนสูงเช่นเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามเกษตรกรก็ยังเผชิญความเสี่ยงด้านการผลิตสินค้าเนื่องจากปัจจัยต่างๆ เช่น ด้านกายภาพ ด้านสภาพอากาศที่แปรปรวน ราคาของอาหารสัตว์ที่เพิ่มขึ้น และการไม่รับประกันราคาตั้งแต่ต้น แต่จะให้ราคาปลาตามราคา ณ วันที่จับขาย ซึ่งทำให้เกษตรกรเป็นฝ่ายเสียเปรียบ เพราะไม่สามารถคำนวณได้ว่าจะได้กำไร หรือขาดทุน ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะมีความใกล้ชิดกับพนักงานของบริษัท โดยเฉพาะการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งพนักงานของบริษัทได้ติดตามการดำเนินงานของเกษตรกรอย่างใกล้ชิด แต่กรณีการกำหนดคุณภาพและราคาของผลิตผลขึ้นอยู่กับ

²¹ บุศรา ลีมนิรันดร์กุล และคณะ, 2549. อังแล้วเชิงอรรถที่ 19. หน้า 102.

หน้าที่ฝ่ายการตลาด ซึ่งทำหน้าที่กำหนดกฎเกณฑ์คุณภาพและการกำหนดราคา และเกษตรกรไม่ได้รับคำอธิบายจากบริษัทอย่างชัดเจน การเจรจาต่อรองจะเกิดขึ้นเมื่อเกษตรกรสามารถพัฒนาตนเองเป็นผู้ผลิตมีอาชีพและมีการรวมกลุ่มโดยทำสัญญากับบริษัทในระดับกลุ่ม ไม่ใช่ในระดับบุคคล

3.6.3 การทำเกษตรพันธะสัญญาเลี้ยงไก่เนื้อ

การทำเกษตรพันธะสัญญาเลี้ยงไก่เนื้อ แบ่งออกเป็นการเลี้ยงไก่แบบรับจ้างเลี้ยงและการเลี้ยงไก่แบบประกันราคา มีรายละเอียดดังนี้

3.6.3.1 การทำเกษตรพันธะสัญญาเลี้ยงไก่เนื้อแบบรับจ้างเลี้ยง

สัญญาเลี้ยงไก่เนื้อแบบรับจ้างเลี้ยง มีลักษณะและเงื่อนไขสำคัญดังต่อไปนี้ ก่อนเข้าทำสัญญา บริษัทจะเข้าตรวจสอบความพร้อมของเกษตรกรคู่สัญญา กล่าวคือ เกษตรกรคู่สัญญาจะต้องรับผิดชอบในการสร้างหรือปรับปรุงโรงเรือนให้ได้มาตรฐานถูกต้องตามลักษณะที่ทางราชการรับรอง ขณะเดียวกันก็ต้องตรงตามแบบที่บริษัทกำหนดไว้ด้วย เกษตรกรต้องจัดหาอุปกรณ์ที่จำเป็นต่อการเลี้ยง เช่น กระจกน้ำ ถังอาหาร แกลบรองพื้น เครื่องกกลูกไก่ เป็นต้น ในส่วนนี้เป็นต้นทุนที่เกษตรกรต้องรับผิดชอบทั้งสิ้น รวมทั้งค่าใช้จ่ายด้านสาธารณูปโภคต่าง ๆ ด้วย เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าแก๊ส (ที่ใช้สำหรับเครื่องกกลูกไก่) ค่าภาษีโรงเรือนและค่าจ้างแรงงาน ในกรณีที่ปาร์มขนาดใหญ่ที่ต้องจ่ายคนมาช่วย บริษัทจะเป็นผู้กำหนดปริมาณการเลี้ยงในแต่ละรุ่น โดยพิจารณาจากประวัติ ความสามารถ ความพร้อมของเกษตรกรแต่ละรายบริษัทจะเป็นผู้จัดหาพันธุ์ลูกไก่ ตลอดจนปัจจัยที่จำเป็นต่อการเลี้ยงไก่เนื้อ เช่น อาหารสัตว์ ยาสัตว์ รวมถึงเวชภัณฑ์ต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาที่เลี้ยงในแต่ละรุ่นการเลี้ยงโดยจัดส่งให้เป็นระยะ และบริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่สัตวบาลหรือสัตวแพทย์ประจำบริษัทเข้าตรวจสอบทุก 1-2 วัน เพื่อให้คำแนะนำและควบคุมการเลี้ยงให้เป็นไปตามกำหนดเวลา อีกทั้งต้องตรวจสอบสภาพไก่เนื้ออย่างใกล้ชิดเพื่อป้องกันโรครบาดและตรวจสอบปริมาณอาหารที่ใช้ว่าได้สัดส่วนกับอายุและน้ำหนักของไก่หรือไม่และยังช่วยป้องกันการลักลอบนำอาหารบริษัทออกขายให้บุคคลภายนอกสัญญา

นอกจากนี้ยังห้ามมิให้เกษตรกรนำอาหารสัตว์ ยา หรือวัคซีนจากที่อื่นมาใช้แทนหรือใช้ปนกับที่บริษัทจัดให้ เมื่อไก่โตเต็มวัยหรือได้ขนาดตามต้องการบริษัทจะส่งพนักงานหรือตัวแทนมาจับไก่ใหญ่เพื่อนำส่งโรงงานชำแหละเพื่อส่งขายต่อไป ในการทำสัญญากับบริษัทนั้นบริษัทจะเป็นผู้กำหนดปริมาณการเลี้ยง วิธีการเลี้ยง แล้วยังเป็นผู้กำหนดระยะเวลาการเลี้ยงและกำหนดเวลาจับไก่ใหญ่ส่งโรงงานชำแหละของบริษัท โดยก่อนขนส่งจะมีการนับจำนวนและชั่งน้ำหนักหน้าฟาร์มและบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ค่าตอบแทนที่บริษัทจะชำระให้เกษตรกรเรียกว่าค่าจ้างซึ่งแต่ละบริษัทจะมีวิธีการคำนวณที่แตกต่างกันออกไป แต่โดยหลักแล้วจะคำนวณจากผลรวมของบริษัทถือว่าบริษัทมีกรรมสิทธิ์ในไก่เนื้อ อาหารสัตว์ ยา และวัคซีนที่บริษัทจัดส่งให้

รวมถึงอุปกรณ์การเลี้ยง ต่าง ๆ ดังนั้นหากเสร็จสิ้นการเลี้ยงในแต่ละรุ่นแล้ว เกษตรกรจะต้องส่งปัจจัยการผลิตที่เหลือคืนทั้งหมด และบางบริษัทอาจกำหนดไว้ในสัญญาว่า ระหว่างการเลี้ยงไก่ห้ามเกษตรกรนำปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เหล่านี้ขายให้กับผู้อื่น หรือนำไปเลี้ยงสัตว์อื่นในฟาร์มของตน หากตรวจพบจะถูกปรับเป็นเงินค่าเสียหาย หรือคงจัดส่งลูกไก่ 2 รุ่น หรือเลิกสัญญา เป็นต้น²² และในบางสัญญาอาจมีการระบุด้วยว่า บริษัทและเกษตรกรต่างฝ่ายต่างเป็นอิสระต่อกัน ไม่มีความสัมพันธ์กันเป็นนายจ้างและลูกจ้างตามสัญญาจ้างแรงงาน และในปัจจุบันการเลี้ยงไก่มีต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้นเนื่องจากเกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนมาเลี้ยงไก่ในระบบปิด ซึ่งต้องเพิ่มต้นทุนในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต และไม่มีความมั่นคงเนื่องจากบริษัทสามารถยกเลิกการทำสัญญาได้ทุกเมื่อและหน่วยงานของรัฐ เช่น ปศุสัตว์ ที่เข้ามาดูแลควบคุมเฉพาะมาตรฐานโรงเรือนแต่ไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องในการเจรจาต่อรองที่จะสร้างความมั่นใจให้เกษตรกร และเกษตรกรบางส่วนมีความเห็นว่ามีความยุ่งยากมากขึ้นเนื่องจากบริษัทไม่ได้ทำการจับไก่ให้หมดในครั้งเดียวแต่จะเลือกจับไก่ในขนาดและจำนวนตามความต้องการตลาดซึ่งทำให้เกิดปัญหาไก่ตายได้²³

อย่างไรก็ตามแม้ว่าการทำเกษตรพันธะสัญญาแบบรับจ้างเลี้ยงนี้แม้ว่าเกษตรกรจะไม่ต้องเสี่ยงกับความผันผวนของราคาไก่หรือปัจจัยการผลิตก็ตามที เพราะผู้เลี้ยงรับทราบแต่ต้นว่าจะได้รับค่าตอบแทนตัวละเท่าไร? นอกจากนี้ผู้เลี้ยงยังอาจได้รับค่าตอบแทนอื่นเช่น โบนัส เป็นต้น หากเลี้ยงไก่ได้ขนาดและน้ำหนักตามมาตรฐาน แต่เกษตรกรยังมีความเสี่ยงในเรื่องการลงทุนเบื้องต้นที่ต้องทำเป็น โรงเรือนแบบปิด หรือต้องติดตั้งระบบควบคุมการจ่ายอาหาร จ่ายน้ำตามที่บริษัทกำหนดซึ่งเท่ากับบริษัทผลักภาระให้เกษตรกรเป็นผู้รับผิดชอบในการลงทุน ทั้งนี้หากเป็นการจ้างแรงงานตามหลักของสัญญาจ้างแรงงานทั่วไป โครงสร้างเหล่านี้ควรเป็นความรับผิดชอบของบริษัทในฐานะผู้ว่าจ้าง และจากการลงทุนที่ค่อนข้างสูงนี้ทำให้เกษตรกรมีโอกาสที่จะไม่คุ้มทุนได้ หรือใช้ระยะเวลาในการคืนทุนนานมาก หากอาหารที่นำมาเลี้ยงไก่มีส่วนผสมของมันสำปะหลังมากกว่าข้าวโพด หรือลูกไก่ที่บริษัทจัดให้มีสภาพอ่อนแอ แคระแกรน กินจุ แต่เลี้ยงไม่โตทำให้ได้น้ำหนักน้อย เป็นต้น นอกจากนี้จากการที่โรงเรือนที่ใช้เลี้ยงเป็น โรงเรือนปิดที่มีการควบคุมอุณหภูมิทำให้มีปัจจัยเสี่ยงเพิ่มขึ้นอีกคือหากเกิดไฟฟ้าดับ ไก่อาจตายได้ครั้งละมาก ๆ โดยบริษัทไม่ได้มีส่วนช่วยแบกรับความเสี่ยงในเรื่องนี้

3.6.3.2 การทำเกษตรพันธะสัญญาเลี้ยงไก่เนื้อแบบประกันราคา

สัญญาจ้างเลี้ยงไก่เนื้อแบบประกันราคา มีลักษณะและเงื่อนไขสำคัญเช่นเดียวกับการเลี้ยงไก่เนื้อแบบรับจ้างเลี้ยง คือเกษตรกรคู่สัญญาจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบในการสร้างหรือ

²² กัลปพฤกษ์ ทองผิวงาม. (2552). อ่างแล้ว เจริญรอดที่ 11. หน้า 30.

²³ บุศรา ลีมนิรันดร์กุล. (2549). อ่างแล้ว เจริญรอดที่ 19. หน้า 100.

ปรับปรุงโรงเรือนให้ได้มาตรฐานถูกสุขลักษณะตามที่ทางราชการกำหนดไว้ ขณะเดียวกันก็ต้องตรงตามแบบที่บริษัทกำหนดไว้ด้วยและต้องหาอุปกรณ์ที่จำเป็นต่อการเลี้ยงไว้เช่นเดียวกัน เกษตรกรเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ ค่าสาธารณูปโภคต่าง ๆ ตลอดจนค่าภาษีโรงเรือนและค่าจ้างแรงงาน นอกจากนี้เกษตรกรยังต้องวางเงินประกันความเสียหายที่ระบุไว้ในสัญญาว่า “เงินประกันค่าลูกไก่” ในกรณีที่การเลี้ยงรุ่นนั้นขาดทุนไม่สามารถชำระหนี้ที่ค้างให้บริษัทได้ ทั้งนี้ค่าลูกไก่ ค่าปัจจัยการผลิตและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่บริษัทออกให้เกษตรกรล่วงหน้า บริษัทจะหักออกจากเงินประกันที่วางไว้ และยังหักค่าใช้จ่ายให้ครบวงเงินประกันจากการเลี้ยงรุ่นต่อไปจรรครบ บริษัทยังเป็นผู้กำหนดราคาประกัน (ราคารับซื้อ) ราคาอาหารไก่ และยา โดยมีสิทธิปรับเปลี่ยนราคาได้หากเห็นสมควรทั้งราคาประกันและราคาวัตถุดิบ ในกรณีที่บริษัทปรับราคาประกัน (ราคารับซื้อ) ขึ้นไปราคาอาหารก็จะถูกปรับขึ้นตามลำดับ นอกจากนั้นการเลี้ยงไก่ในแต่ละรุ่น บริษัทจะเป็นผู้กำหนดปริมาณการเลี้ยง โดยพิจารณาจากประวัติความสามารถและความพร้อมของเกษตรกรแต่ละราย บริษัทเป็นผู้จัดหาพันธุ์ลูกไก่ตลอดจนปัจจัยที่จำเป็นต่อการเลี้ยงไก่เนื้อ เช่น อาหาร ยา และเวชภัณฑ์ต่าง ๆ ที่ต้องใช้ในแต่ละรุ่นของการเลี้ยง โดยจัดส่งให้เป็นระยะรวมทั้งการขนส่งลูกไก่ลงฟาร์มและการขนไก่ใหญ่ส่งหน้าโรงชำแหละ แต่เกษตรกรต้องเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งหมดที่กล่าวข้างต้นแต่เพียงผู้เดียว โดยอาจชำระเป็นเงินสด เช็คล่วงหน้า หรือหักจากราคาไก่ใหญ่ที่ขายคืนให้บริษัทก็ได้ ผลตอบแทนเชิงธุรกิจของเกษตรกรต่อการเลี้ยงแบบประกันราคา ขึ้นอยู่กับขีดความสามารถด้านความรู้และเทคโนโลยีการเลี้ยง การบริหารจัดการฟาร์ม และวิธีลดอัตราการตายของไก่ ซึ่งบริษัทมีการส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปตรวจสอบทุกระยะ 1-2 วันเพื่อให้คำแนะนำและตรวจสอบสภาพไก่เพื่อป้องกันโรคระบาด ให้วัคซีนไก่ และตรวจสอบการใช้สารเคมีในไก่ว่าเป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้หรือไม่ ซึ่งจะต้องเป็นไปตามมาตรฐานสากลและไม่มีสารตกค้าง เนื่องจากไก่บางส่วนจะมีการส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศด้วย

ในส่วนของค่าตอบแทนที่บริษัทจ่ายให้เกษตรกรเมื่อมีการซื้อคืนไก่ใหญ่ที่โตได้ขนาดแล้วนั้น บริษัทจะคิดคำนวณค่าตอบแทนตามน้ำหนักไก่ที่ชั่งหน้าโรงงานชำแหละแล้วหักต้นทุนและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่บริษัทหักให้ออกไป รายการต้นทุนหรือค่าใช้จ่ายที่หักออกนี้จะไม่มี การระบุไว้ในสัญญา ทำให้เกษตรกรไม่มีโอกาสรู้ว่า ปัจจัยการผลิตส่วนนี้เป็นไปตามราคา ที่กรมการค้าภายในกำหนดไว้หรือไม่ และไม่มีสัญญาซื้อขายปัจจัยการผลิตส่วนนี้ระหว่างเกษตรกรกับบริษัท อย่างไรก็ตามบริษัทจะออกใบเสร็จรับเงินหรือใบรายงานผลตอบแทนการเลี้ยง (Settle sheet) โดยไม่แสดงรายละเอียดหรือวิธีการคำนวณแต่อย่างใด

ปัญหาที่ทำให้เกษตรกรที่เลี้ยงไก่แบบประกันราคาประสบภาวะขาดทุนและอาจเป็นหนี้สินได้นั้น มาจากเรื่องของปริมาณการใช้อาหารเพราะอาหารที่ใช้นั้นจะผันแปรไปตามสภาพ

การเลี้ยงในแต่ละระยะการเลี้ยง ถ้าการใช้อาหารไม่เป็นไปตามสัดส่วนและหลักเกณฑ์ทางวิชาการแล้วก็จะทำให้ผู้เลี้ยงไม่สามารถควบคุมการใช้อาหารหรือยาได้ ทำให้ต้องใช้ในปริมาณมากส่งผลให้ค่าใช้จ่ายสูงเกินกว่าที่กำหนดไว้ เมื่อจับไก่ใหญ่ขาย บริษัทจะหักค่าใช้จ่ายจากราคาไก่ที่ขายได้ เกษตรกรจึงขาดทุนในที่สุด ในขณะที่บริษัทก็จะได้กำไรจากการขายปัจจัยการผลิตอยู่ดี นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องลูกไก่อ่อนแอและอาหารไม่มีคุณภาพซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มต้นทุนให้กับผู้เลี้ยง ส่งผลให้การเลี้ยงไก่เนื้อรุ่นนั้นขาดทุน บางรายยังเป็นหนี้ผูกพัน ไปจึงจำเป็นต้องเลี้ยงรุ่นต่อไปอีกด้วย

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า ผลตอบแทนของการเลี้ยงไก่ภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญา มักสร้างปัญหาความไม่เป็นธรรมให้กับเกษตรกรอย่างมาก เนื่องจากการคำนวณผลตอบแทนของบริษัทซับซ้อนยากที่เกษตรกรทั่วไปจะเข้าใจ หรือไม่มีการบรรยายละเอียดการหักค่าใช้จ่ายว่าใช้หลักเกณฑ์อย่างไร และการหักค่าใช้จ่ายแต่ละครั้งเกษตรกรไม่เคยรับรู้ เพราะไม่มีการระบุไว้ในสัญญา นอกจากนี้ยังมีประเด็นทางกฎหมายเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินว่า ใครควรเป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ที่แท้จริง เพราะสัญญารูปแบบประกันราคานี้บริษัทก็ยังถือว่าตนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินทุกอย่างที่จัดหามาให้เกษตรกร แม้จะเป็นการซื้อขายแบบให้สินเชื่อก็ตามที เพื่อจะได้ผูกมัดเกษตรกรมิให้นำไก่ที่เลี้ยงไปขายให้บุคคลอื่น จึงมีค่าเท่ากับว่า เกษตรกรอยู่ในฐานะผู้เลี้ยงโดยทำหน้าที่ดูแลไก่และใช้อาหารที่บริษัทกำหนดให้เท่านั้น²⁴

3.6.4 ปัญหาต่าง ๆ ที่พบในการทำการเกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทย

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทย ผู้ศึกษาสามารถสรุปปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ดังต่อไปนี้

1) บริษัทและเกษตรกรไม่ได้มีการตกลงเรื่องคุณภาพของวัตถุดิบและปัจจัยการผลิตไว้ อย่างชัดเจน ซึ่งกรณีของสัตว์ คือ พันธุ์สัตว์ อาหารสัตว์ ยา ฯลฯ ส่วนกรณีของพืช ได้แก่ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยากำจัดศัตรูพืช ฯลฯ คุณภาพของปัจจัยการผลิตเหล่านี้ไม่ได้มีระบุไว้ในสัญญา เกษตรกรเองก็ไม่มีความรู้มากพอที่จะตรวจสอบได้ เมื่อบริษัทนำมาส่ง หน่วยงานราชการก็ไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยการตรวจสอบ หรือการตั้งมาตรฐานกลางและมีการควบคุมการผลิตปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องให้ได้มาตรฐาน ตัวอย่างเช่น กรณีของอาหารไก่ที่อาจผสมมันสำปะหลังมากกว่าข้าวโพด การขนส่งลูกสัตว์จากพื้นที่ของบริษัทไปส่งให้เกษตรกรในพื้นที่ไกล ๆ ทำให้ลูกสัตว์อ่อนแอ หรือเจ็บป่วยได้ ส่วนกรณีของพืชบริษัทอาจให้เมล็ดพันธุ์ที่มีอัตราการงอกต่ำ หรือให้ปุ๋ยที่มีคุณภาพต่ำ

²⁴ ศรีภูพาน สุพรรณไชยมาตย์, 2552. สัญญาที่ไม่เป็นธรรมในคอนแทรกซ์ฟาร์มมิ่ง ศึกษากรณีการเลี้ยงไก่เนื้อ. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 31-39.

กว่ามาตรฐานไป ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลกระทบต่อผลผลิตของพืชและสัตว์ ทำให้เกษตรกรไม่ได้รับผลประโยชน์ตอบแทนมากเท่าที่ควร

2) บางบริษัทมีจำนวนเจ้าหน้าที่และสัตว์บาลน้อยเกินไป ทำให้ดูแลเกษตรกรได้ไม่ทั่วถึง การประหยัดต้นทุนค่าจ้างของบริษัททำให้บริษัทไม่สามารถแก้ไขปัญหาของเกษตรกรได้ทันเวลา โดยเฉพาะในกรณีของเกษตรกรรายใหม่ที่ยังไม่มีความชำนาญมากพอ เกษตรกรจึงต้องเผชิญความเสี่ยงต่อการขาดทุน หรือหากบริษัทไม่สามารถให้บริการด้านขาสัตว์ได้ทันเวลา ความเสี่ยงเรื่องอัตราการตายของสัตว์ก็จะเพิ่มสูงขึ้นส่งผลให้เกษตรกรขาดทุนได้

3) กรณีของการรับซื้อผลผลิตที่บริษัทระบุไว้ในสัญญาว่าเป็น “ที่โรงงานหรือบริษัท” แต่ไม่ได้ระบุความรับผิดชอบระหว่างขนส่ง รวมทั้งไม่ได้ระบุเรื่องค่าใช้จ่ายในการขนส่งเอาไว้ เมื่อเกิดความเสียหายระหว่างการขนส่งเกษตรกรต้องรับผิดชอบไปโดยปริยาย นอกจากนี้กระบวนการรับซื้อที่เกษตรกรไม่มีส่วนรับรู้ด้วย เปิดโอกาสให้เกิดการรับรู้ที่ไม่โปร่งใส เพราะเกษตรกรไม่ทราบปริมาณและคุณภาพของผลผลิตที่ตนควรจะได้รับ เมื่อผลผลิตออกจากฟาร์มหรือไร่

4) การที่บริษัทไม่ให้เกษตรกรครอบครองคู่ฉบับสัญญา และไม่แจ้งรายละเอียดเรื่องวิธีการคำนวณรายได้ต่าง ๆ ให้เกษตรกรได้รับทราบ ส่งผลให้เกษตรกรไม่สามารถคำนวณรายได้ของตนเองได้ชัดเจน และไม่รู้อีกก่อนที่จะเริ่มทำเกษตรพันธะสัญญากับบริษัทว่า คู่ค้าที่จะลงทุนทำหรือไม่ โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นการเลี้ยงสัตว์ที่ต้องลงทุนสูงมากในการสร้างโรงเลี้ยงให้ได้มาตรฐาน

5) ในกรณีที่พื้นที่ทำการเกษตรพันธะสัญญามีโครงสร้างของตลาดเป็นแบบผูกขาดคือมีผู้รับซื้อเพียงน้อยรายในท้องถิ่นนั้นก็ทำให้บริษัทยังมีอำนาจเหนือเกษตรกรมากขึ้นไปอีก ทำให้การดูแลและการให้บริการต่อเกษตรกรและสิทธิที่เกษตรกรพึงได้จะอยู่ในระดับต่ำ และมีโอกาสที่บริษัทจะบอกเลิกการทำธุรกิจร่วมกันก่อนที่เกษตรกรจะคุ้มทุนที่ลงทุนไปกับสินทรัพย์ถาวร (เช่น โรงเรือนและอุปกรณ์) ทำให้เกษตรกรไม่สามารถผ่อนชำระค่าโรงเรือนและอุปกรณ์ให้กับสถาบันการเงินได้

3.7 รูปแบบการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาของต่างประเทศ

3.7.1 ลักษณะทั่วไปของการทำเกษตรพันธะสัญญาในต่างประเทศ

ก่อนที่จะมีการทำการเกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทยได้มีการทำแพร่หลายมาก่อนในต่างประเทศ จากการศึกษาของ สถาบันนานาชาติเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกฎหมาย

เอกชน (International Institute for the Unification of Private Law : UNIDROIT)²⁵ ได้ศึกษาเรื่องเกี่ยวกับการทำเกษตรพันธะสัญญาในต่างประเทศเพื่อหาแนวทางในการพัฒนากฎหมายที่จะใช้ร่วมกัน สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้ การทำการผลิตสินค้าเกษตรภายใต้ระบบสัญญาได้พัฒนาขึ้นในประเทศอุตสาหกรรมมานานหลายทศวรรษแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคการผลิตสินค้าปศุสัตว์ และในปัจจุบันได้มีการขยายวงกว้างขึ้นนำมาใช้ในการผลิตสินค้าโภคภัณฑ์ในหลาย ๆ พื้นที่ในโลกนี้ด้วย เนื่องจากในปัจจุบันโลกมีประชากรที่เพิ่มมากขึ้น คนเหล่านี้มีการบริโภคผลผลิตมากขึ้น และในหลาย ๆ พื้นที่ของประเทศพัฒนาแล้วยังต้องการคุณภาพชีวิตที่ดีมากขึ้นกว่าเดิมอีกด้วย อาจกล่าวได้ว่าตลาดของผู้บริโภคที่มีความซับซ้อนมากขึ้น การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาจึงขยายตัวเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วยในฐานะที่มันเป็นเครื่องมือในการจัดการและเชื่อมโยงกำลังการผลิตเข้ากับความต้องการของตลาด การทำการเกษตรพันธะสัญญาจะช่วยเพิ่มความสามารถในการผลิตของเกษตรกรให้สูงขึ้นและผลิตได้หลากหลายมากขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดท้องถิ่นและตลาดระดับนานาชาติและยังช่วยในการปรับปรุงคุณค่าของห่วงโซ่ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นอีกด้วย²⁶

สำหรับในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายนั้นการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญามีการพัฒนาขึ้นอย่างมีนัยสำคัญในช่วงระยะเวลาที่ไม่นานมานี้ ซึ่งเป็นผลมาจากการเปิดเสรีทางการค้าที่เพิ่มมากขึ้น รวมไปถึงการเปิดรับการลงทุนจากต่างประเทศ ด้วย นักลงทุนจากประเทศพัฒนาแล้วนั้นพิจารณาถึงศักยภาพการผลิตสินค้าการเกษตรที่น่าสนใจของบางประเทศ เพื่อการตัดสินใจเข้าไปลงทุนและทำธุรกิจส่งออกผลผลิตเหล่านั้น ตลาดประเทศมักจะเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วที่ประชากรเริ่มมีจำนวนมากขึ้นและเลิกทำการเกษตรไปแล้ว โดยเฉพาะประชากรในเขตเมือง และ

²⁵ International Institute for the Unification of Private Law : UNIDROIT เป็นองค์การระหว่างรัฐบาลที่เป็นหน่วยงานอิสระ มีที่ตั้งอยู่ ณ กรุงโรม ประเทศอิตาลี มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาหาความต้องการและวิธีการต่าง ๆ ในยุคสมัยปัจจุบันเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและการนำไปใช้ร่วมกัน ได้ของกฎหมายเอกชนของประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะกฎหมายพาณิชย์ที่ใช้ระหว่างรัฐ หรือกลุ่มรัฐต่าง ๆ เพื่อพัฒนาขึ้นมาเป็นเครื่องมือทางกฎหมาย หลักการ และกฎไว้ใช้ร่วมกัน ก่อตั้งขึ้นในปี 1926 ปัจจุบันมีสมาชิกรวม 63 รัฐมาจาก 5 ทวีป ทั้งหมดเป็นตัวแทนของรัฐซึ่งมีความแตกต่างกันทางด้านกฎหมาย เศรษฐกิจและระบบการเมืองรวมทั้งมีความแตกต่างกันทางภูมิหลังด้านวัฒนธรรมอีกด้วย สืบค้นข้อมูลเพิ่มเติมได้จาก www.unidroit.org.

²⁶ International Institute For The Unification of Private Law. (UNIDROIT). *Formulating International Legal Guidance on Contract Farming*. สืบค้นข้อมูลจาก www.unidroit.org. เมื่อวันที่ 2 มกราคม 2556. Page 1.

สำหรับผู้ผลิตรายย่อยที่มีเงินทุนไม่มากนักการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาให้โอกาสในการเข้าถึงตลาดที่มีการแข่งขันสูงได้โดยการที่เกษตรกรเหล่านี้ทำสัญญากับบริษัทธุรกิจ ซึ่งเกษตรกรจะเป็นฝ่ายสร้างผลผลิต ในขณะที่บริษัทจะช่วยสนับสนุนปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีในการทำเกษตรที่จะช่วยพัฒนาประสิทธิภาพในการทำเกษตรกรรมให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

ภายใต้การทำเกษตรแบบพันธะสัญญาผู้ผลิตผลผลิตทางการเกษตร ผู้ประกอบการด้านอาหาร และผู้กระจายสินค้า (หรือพ่อค้าขายส่ง) จะมีหลักประกันว่าจะมีผลผลิตที่เฉพาะเจาะจง (เช่น ผัก เมล็ดพันธุ์พืช ัญพืช husbandry ผลิตภัณฑ์นม และปลา เป็นต้น) มาจำหน่ายได้ตามความต้องการของผู้บริโภคทั้งในแง่ของปริมาณและคุณภาพ โดยสามารถกำหนดเวลาในการส่งมอบสินค้าและกำหนดราคาไว้ได้ล่วงหน้า การทำเกษตรแบบพันธะสัญญาในต่างประเทศมีหลายรูปแบบเช่นเดียวกัน มีหลาย ๆ กรณีที่บริษัทจะเป็นผู้จัดเตรียมปัจจัยในการผลิตให้ (ได้แก่ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ตัวอ่อนของสัตว์ ฯลฯ) และยังเป็นฝ่ายจัดการให้เกษตรกรได้รู้จักและนำเทคโนโลยีใหม่ๆ มาใช้ในการเพิ่มผลผลิตอีกด้วย ผู้ที่เข้าร่วมอยู่ในพันธะสัญญานี้จะร่วมมือกันในการสร้างผลผลิตและสร้างความมั่นใจการจัดการกับผลผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ได้เป็นฝ่ายถือครองทรัพย์สินของผู้มีหน้าที่ผลิต การแบกรับภาระด้านการเงิน และการมีข้อจำกัดด้านกฎหมาย ซึ่งอาจจะนำมาซึ่งการบูรณาการในแนวตั้งอย่างเต็มรูปแบบ²⁷ ในการทำเกษตรพันธะสัญญานี้เกษตรกรผู้ที่เข้าร่วมในการทำสัญญานี้มีได้ตั้งแต่ผู้ประกอบการฟาร์มอิสระ เจ้าของกิจการฟาร์มขนาดกลาง หรือกลุ่มสหกรณ์การเกษตร เป็นต้น โดยทั่วไปแล้วบริษัทข้ามชาติที่เป็นผู้ประกอบการด้านผลิตภัณฑ์อาหารและการจัดการทางการตลาดจะเป็นผู้ที่มีบทบาทโดดเด่นที่สุดในฐานะของคู่สัญญาโดยตรง อาจจะโดยทางอ้อมในฐานะที่เป็นกลุ่มผู้นำด้านการจัดการในห่วงโซ่อุปทาน (supply chain)

3.7.2 บริษัทข้ามชาติที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรพันธะสัญญา

บริษัทข้ามชาติที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรพันธะสัญญาทั้งในแง่ของการมีวัตถุดิบป้อนเข้าโรงงานตนเองได้สม่ำเสมอและในแง่ของภาพลักษณ์บริษัทที่ดีว่าสามารถช่วยพัฒนาและยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกรในประเทศยากจน ได้แก่ กลุ่มบริษัท เนสท์เลย์

²⁷ การบูรณาการในแนวตั้งหรือ vertical integration เป็นลักษณะของการทำธุรกิจในรูปแบบการรวมธุรกิจในระบบเอาไว้ในมือโดยเจ้าของคนเดียวทั้งการเป็นผู้ป้อนสินค้าและผู้จัดจำหน่าย ส่งผลให้เจ้าของสามารถควบคุมทุกอย่างภายในระบบเอาไว้ได้ ทำให้สามารถบริหารต้นทุนสินค้าได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตัวอย่างที่ชัดเจนในกรณีของการทำเกษตรพันธะสัญญาคือการทำบริษัทคู่สัญญาผลิตอาหารเลี้ยงไก่เอง ยังจัดจำหน่ายไก่ชำแหละเอง รวมทั้งผลิตอาหารสำเร็จรูปที่ใช้ไก่เป็นวัตถุดิบเองด้วย เหมือนกรณีของการทำธุรกิจของเครือเจริญโภคภัณฑ์.

(Nestle Inc.)²⁸ ของสวิสเซอร์แลนด์ ซึ่งเป็นผู้ประกอบการด้านผลิตภัณฑ์อาหารและเครื่องดื่ม มีพนักงานกว่า 330,000 คน มีโรงงาน 461 แห่ง ใน 83 ประเทศทั่วโลกซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ในประเทศกำลังพัฒนา ผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อเสียงของเนสท์เลย์ที่เป็นที่รู้จักกันดี ได้แก่ เนสกาแฟ คอฟฟี เมท ไมโล ช็อคโกแลตคิท-แคท เป็นต้น ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่ในกิจการของเนสท์เลย์นั้นเป็นค่าวัตถุดิบในการผลิตซึ่งคิดเป็นมูลค่าสูงถึงสองในสามของรายจ่ายของบริษัท ในจำนวนนี้ประมาณร้อยละ 40 คือผลิตผลทางการเกษตร 3 รายการ ได้แก่ นม กาแฟ และโกโก้ ซึ่ง ผงโกโก้ นั้นใช้เป็นส่วนผสมในเครื่องดื่มไมโลและในช็อคโกแลตหลายยี่ห้อของเนสท์เลย์ ผงโกโก้เหล่านี้ได้มาจากต้นโกโก้ที่เนสท์เลย์ใช้วิธีการทำการเกษตรพันธะสัญญากับเกษตรกรจากพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วโลก เพื่อให้มั่นใจได้ว่าจะได้วัตถุดิบที่มีคุณภาพป้อนเข้าโรงงานได้โดยไม่ขาดตอน การทำพันธะสัญญาของเนสท์เลย์กับเกษตรกรจะไม่ได้ทำกับเกษตรกรรายใดรายหนึ่งแต่จะทำกับกลุ่มสหกรณ์ที่เป็นความร่วมมือกันของเกษตรกรที่ปลูกโกโก้ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในทวีปแอฟริกาและลาตินอเมริกา โกโก้ที่เนสท์เลย์นำมาใช้เป็นวัตถุดิบมาจากฟาร์มขนาดเล็กในพื้นที่ซึ่งเกษตรกรเป็นคนยากจนและอยู่ในชนบทเป็นพื้นที่ที่ขาดแคลนการลงทุนในสาธารณูปโภคพื้นฐานซึ่งเป็นปัจจัยที่มีผลกระทบต่อปริมาณและคุณภาพของวัตถุดิบเป็นอย่างยิ่ง เนสท์เลย์ได้เข้าไปจัดการด้านการฝึกอบรมและการถ่ายทอดเทคโนโลยีอันทันสมัยที่จะใช้ในการเพาะปลูกต้นโกโก้ผ่านการทำการเกษตรในระบบพันธะสัญญา ทำให้บริษัทสามารถควบคุมคุณภาพของวัตถุดิบให้เป็นมาตรฐานเดียวกันได้และมีปริมาณวัตถุดิบป้อนเข้าสู่โรงงานได้โดยไม่ขาดตอน และช่วยยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของเกษตรกรให้ดีขึ้นได้อีกด้วย²⁹

สำหรับเกษตรกรผู้ทำหน้าที่ผลิตแล้วการทำสัญญาทางการเกษตร (agricultural contracts) ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งของเกษตรพันธะสัญญานั้นเป็นเรื่องของการได้รับ โอกาสที่จะสร้างความมั่นใจหรือประกันรายได้ให้กับเกษตรกร ผ่านการรับประกันการเข้าสู่ตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตลาดที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงมาก ๆ (specialized segments) ซึ่งเป็นตลาดที่สามารถขายสินค้าได้ในราคาสูงกว่า โดยทั่วไปแล้วการทำเกษตรแบบพันธะสัญญานี้เปรียบเสมือนมียานพาหนะด้านสินเชื่อเนื่องจากปัจจัยนำเข้าไปในกระบวนการผลิตนั้นบริษัทเป็นผู้จัดเตรียมไว้ให้ หรือแม้แต่สัญญาที่ทำขึ้นนั้นก็อาจนำไปใช้เป็นหลักประกันในการขอสินเชื่อจากสถาบันการเงินได้ด้วย ผลผลิตต่อไร่ที่สูงขึ้น (ในกรณีของพืช) หรือผลผลิตที่ได้คุณภาพมากขึ้น อัตราการเจ็บหรือตาย (ในกรณีของการเลี้ยงสัตว์) ลดลงเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากบริการและเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่บริษัทคู่สัญญานำมาให้

²⁸ The times 100 Business Case Studies. Nestle : Creating Shared Value in the Supply Chain. สืบค้นข้อมูลได้จาก www.thetimes100.co.uk.

²⁹ นุศรา ลิ้มเจริญรัตน์. 2549. อังแล้ว เชียงอรที่ 19. หน้า 3.

เกษตรกรใช้ในฟาร์มนั่นเอง การทำสัญญากับเกษตรกรอย่างต่อเนื่องจะช่วยให้เกษตรกรได้เฉลี่ยความเสี่ยงเรื่องผลผลิตออกไปได้บ้าง ช่วยสนับสนุนให้ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับบริษัทมีเสถียรภาพมากขึ้น และมีส่วนช่วยในการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตให้กับเกษตรกร ซึ่งในการทำเกษตรพันธะสัญญานั้นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องแตกต่างกันออกไปตามอำนาจต่อช่องทางเศรษฐกิจและโครงสร้างด้านกฎหมาย ตั้งแต่ผู้ประกอบการอิสระไปจนถึงสหกรณ์ จากเกษตรกรรายย่อยและผู้จัดการการผลิต ไปจนถึงบริษัทประกอบธุรกิจการเกษตรขนาดกลาง

ประโยชน์ของการทำเกษตรพันธะสัญญาโดยทั่วไปแล้วมักจะกล่าวกันว่าเป็นการพัฒนาคุณภาพของการผลิต โดยการสนับสนุนด้านการเงิน การถ่ายโอนเทคโนโลยี การเพิ่มขึ้นของผลผลิตและผลกำไรในการประกอบการ ตลอดจนการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม ผู้บริโภคปลายทางยังได้รับประโยชน์อย่างยั่งยืนจากแหล่งผลิตที่แตกต่างกันและมีเสถียรภาพผ่านกระบวนการผลิตที่ดีและการจัดการทางการตลาดที่มีประสิทธิภาพ รัฐบาลควรที่จะเพิ่มการเอาใจใส่ต่อบทบาทที่เพิ่มมากยิ่งขึ้นของการทำเกษตรพันธะสัญญาต่อการพัฒนาการทำเกษตรกรรมและควรเพิ่มนโยบายที่จะช่วยดึงดูดนักลงทุนจากภาคเอกชนในการที่จะเข้าไปร่วมทำงาน/ร่วมลงทุนกับเกษตรกรในท้องถิ่น โดยในบางครั้งอาจจะอยู่ในรูปของการเป็นรัฐวิสาหกิจก็ได้เช่นกัน (public private partnership)

3.7.3 ความสำคัญของกรอบแนวคิดทางกฎหมาย (The Importance of Legal Framework) ในการทำสัญญาของต่างประเทศ

การจัดการในการทำเกษตรพันธะสัญญานั้นสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการในการปฏิบัติเชิงพาณิชย์อีกหลายวิธีการ และผลสำเร็จในการดำเนินงานนั้นก็ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายประการ องค์ประกอบหลักประการหนึ่งนั่นคือ ศักยภาพของหุ้นส่วนในการที่จะสร้างเสถียรภาพให้ธุรกิจ วิธีการดำเนินการทางการค้า และความสัมพันธ์กันแบบยุติธรรม (fair relationship) ซึ่งตั้งอยู่บนข้อผูกพันที่ชัดเจน (clear commitments) และการร่วมกันปฏิบัติตามสำหรับคู่สัญญาทั้งสองฝ่าย ผลประโยชน์หลักของแต่ละฝ่าย

ในการสร้างความมั่นใจเรื่องความสัมพันธ์กันแบบยุติธรรม (fair relationship) เรื่องสำคัญคือการมองไปที่ความไม่สมดุลของอำนาจทางเศรษฐกิจระหว่างคู่สัญญาซึ่งโดยทั่วไปจะบอกถึงลักษณะเฉพาะของสัญญาในการทำการเกษตรกรรม ตามแบบฉบับแล้วกิจการที่มีการผลิตและมีตลาดขนาดใหญ่ซึ่งกิจการประเภทนี้จะมีศักยภาพในการบริหารจัดการงานที่ซับซ้อนก็จะมี การติดต่อทำสัญญากับกลุ่มเกษตรกรจำนวนมากที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของเกษตรกรที่มีความสามารถในการผลิตในระดับเล็กหรือขนาดกลาง ดังนั้นจึงเป็นการกระจายความเสี่ยงที่จะขาดทุนออกไป เกษตรกรเองก็มีการจัดการความสัมพันธ์แบบเฉพาะเจาะจงกับบริษัท และอาจจะมี

โอกาสเพียงเล็กน้อยหรืออาจจะไม่มีเลยในการติดต่อกับบริษัทอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ทำกรทำธุรกิจร่วมกันล้มเหลวหรือกรณีเกษตรกรไม่ได้รับค่าตอบแทน โดยทั่วไปแล้วความสำเร็จของเกษตรกรจำเป็นต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านธรรมชาติ หรือดินฟ้าอากาศ และการสนับสนุนอย่างเข้มข้นทางการเงิน เกษตรกรมักจะขาดทักษะต่าง ๆ ตลอดจนข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจหรือสภาพแวดล้อมทางธุรกิจ อาทิเช่น ข้อมูลด้านการตลาด เป็นต้นซึ่งจะมีผลโดยตรงต่อการดำเนินงานของเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของราคาผลผลิต

เรื่องสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างคู่สัญญาคือเรื่องของข้อตกลง (agreement) ต้องสร้างความมั่นใจได้ว่าเป็นข้อตกลงที่ชัดเจนและยุติธรรม ปัจจัยสำคัญที่จะสร้างความมั่นใจในเรื่องของความสัมพันธ์อย่างยั่งยืนและการมีผลประโยชน์ทางการเงินในระยะยาว คือ ต้องมีการบอกให้รู้ถึงความเสี่ยงในการดำเนินงาน ภาระหนี้สิน และผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่จะได้รับเมื่อสิ้นสุดสัญญา และสามารถทำนายเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานตามสัญญาและเหตุการณ์อื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานแต่อาจจะเกิดขึ้นได้ ในประเด็นนี้กรอบแนวคิดด้านกฎหมายเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องนำมาพิจารณาาร่วมกัน ซึ่งอาจจะขึ้นอยู่กับระบบกฎหมายของแต่ละฝ่าย

จากการศึกษาขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ หรือ FAO (Food and Agriculture Organization) เกี่ยวกับลักษณะของสัญญาที่ดีที่ควรนำมาใช้ในการทำเกษตรพันธะสัญญาระหว่างบริษัทกับเกษตรกร เพื่อให้สามารถบังคับใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดความเป็นธรรมต่อทุกฝ่าย FAO มีข้อเสนอเกี่ยวกับสัญญาไว้ดังต่อไปนี้³⁰

3.7.3.1. การออกแบบสัญญา (Contract Design)

ถึงแม้ว่าการออกแบบสัญญาจะไม่ได้เป็นเครื่องรับประกันความสำเร็จของความสัมพันธระหว่างคู่สัญญาก็จริง แต่การใช้สัญญาที่ไม่ได้เป็นไปตามหลักปฏิบัติของรูปแบบสัญญายิ่งเพิ่มความเสี่ยง ให้กับคู่สัญญามากยิ่งขึ้น

หลักการต่อไปนี้ เป็นหลักการสากลที่ FAO เสนอว่าพึงมีในการนำมาใช้ร่างสัญญาสำหรับการทำเกษตรพันธะสัญญา

1) สัญญาควรมีการเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรให้มีข้อผูกพัน ถ้าหากมีการตกลงกันด้วยวาจาเพียงอย่างเดียว บ่อยครั้งที่อาจจะเป็นการ ไม่มีข้อผูกพันกันทางกฎหมายในระหว่างผู้ที่ทำสัญญากัน

³⁰ Food and Agriculture Organization, (2009). **Contract Farming : Legal Considerations on Contractual design and enforcement.** Available at http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/contract_farming/Brief%201%20legal%20aspects%20of%20contract%20farming.pdf

2) ข้อความที่ปรากฏในสัญญาควรให้มีผลบังคับได้ตามกฎหมาย

3) มีการกำหนดสถานะของกลุ่มสัญญาไว้อย่างชัดเจน อาทิเช่น ผู้ขาย-ผู้ซื้อ ผู้ผลิต-ผู้แปรรูป ผู้จำหน่าย - ผู้ซื้อ เป็นต้น

4) กำหนดปริมาณและคุณภาพของสินค้าที่จะทำสัญญาซื้อขายกันให้ชัดเจน

5) กำหนดระยะเวลาในการส่งมอบสินค้าให้ชัดเจน ซึ่งระยะเวลาการส่งมอบสินค้าที่ชัดเจนเป็นเรื่องสำคัญมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของประเทศไทย ซึ่งปัญหาประการหนึ่งที่พบในงานวิจัยเกี่ยวกับการทำเกษตรพันธะสัญญาคือการทำสัญญาซื้อขายสินค้าล่าช้าจนเป็นผลให้ผลผลิตเกิดความเสียหายส่วนหนึ่ง และรายได้ของเกษตรกรต้องลดน้อยลง โดยที่บริษัทไม่ได้รับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดจากความล่าช้าของบริษัท³¹

6) กำหนดราคา วิธีการจ่ายเงิน และประเด็นอื่น ๆ ทางการเงินให้ชัดเจน กลุ่มสัญญาควรตกลงกันก่อนในเรื่องของความรับผิดชอบในการขนส่งสินค้าและกำหนดไว้ในสัญญาให้ชัดเจนว่าฝ่ายใดจะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการขนส่งสินค้า หรือความเสียหายต่อสินค้าที่อาจเกิดขึ้นได้ในระหว่างการขนส่ง นอกจากนี้ควรระบุถึงการเปลี่ยนแปลงราคาอันเนื่องมาจากคุณภาพของผลผลิตให้ชัดเจนรวมไปถึงระยะเวลาในการจ่ายเงินด้วย

ในกรณีของประเทศไทย บริษัทกลุ่มสัญญามักจะระบุสถานที่การรับซื้อเป็น “ที่โรงงานหรือบริษัท” แต่ไม่ได้ระบุความรับผิดชอบระหว่างขนส่ง เมื่อเกิดความเสียหายขึ้นระหว่างขนส่งเกษตรกรก็จะเป็นผู้รับผิดชอบไปโดยปริยาย³²

7) ควรมีการระบุภาระผูกพันซึ่งกันและกันระหว่างกลุ่มสัญญาเอาไว้ในสัญญาด้วย กำหนดความรับผิดชอบของกลุ่มสัญญาทั้งสอง

8) ควรมีการกำหนดตัวบ่งชี้ที่บอกถึงระยะเวลา

9) ในกรณีที่เป็นกลุ่มสัญญาที่มาจากต่างรัฐซึ่งอาจใช้กฎหมายต่างกันได้แม้ว่าจะอยู่ในประเทศเดียวกัน (ตัวอย่างเช่น ในสหรัฐอเมริกา อินเดีย เป็นต้น) ให้ระบุให้ชัดเจนว่าสัญญาอยู่ภายใต้กฎหมายใด (กฎหมายของรัฐ กฎหมายของประเทศ) เพียงฉบับเดียวเท่านั้น หากมีกรณีพิพาทเกิดขึ้นจะทำให้ไกล่เกลี่ยได้ง่าย

10) ควรมีการลงลายมือชื่อในสัญญาด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ในประเทศอุกันดาซึ่งเป็นประเทศหนึ่งที่มีการทำเกษตรพันธะสัญญากันในวงกว้างได้มีการกำหนดไว้ในกฎหมายของอุกันดาชัดเจนว่า สัญญาที่ถูกต้องตามกฎหมายนั้นจะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขดังต่อไปนี้

³¹ กัลปพฤกษ์ ทองผิวงาม. 2552.อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 11. หน้า 23.

³² กัลปพฤกษ์ ทองผิวงาม. 2552.อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 11. หน้า 26.

- 1) ต้องมีการทำข้อเสนอและตามมาด้วยคำสนองตอบของกลุ่มสัญญา
- 2) กลุ่มสัญญาต้องมีเจตจำนงแน่วแน่ที่จะผูกพันกันตามกฎหมายและต้องมีอิสระในการตัดสินใจทำความตกลงนั้น
- 3) ผู้ซื้อต้องเป็นฝ่ายเตรียมเงินและผู้ขายเป็นฝ่ายเตรียมสินค้า
- 4) สัญญาจะไม่มีผลผูกพันตามกฎหมายหากเกิดจากการใช้กำลังบังคับหรือการหลอกลวงให้ทำสัญญา
- 5) กลุ่มสัญญาทั้งสองฝ่ายจะต้องลงนามกำกับไว้ในสัญญา
- 6) นักธุรกิจติดต่อกับสมาคมเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนไว้ในฐานะที่เป็นองค์กรพื้นฐานของชุมชน (Community Based Organizations) แต่ไม่ใช่ในฐานะเป็นสหกรณ์ภายใต้กฎหมายของอุกันดาต้องระลึกไว้ในใจเสมอว่า เกษตรกรแต่ละรายไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมในนามของกลุ่ม/ชุมชนแต่เป็นการเข้าร่วมในฐานะของตัวบุคคล

จากลักษณะดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า การทำสัญญานั้นมีลักษณะเป็นไปตามที่แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับสัญญาตามที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 นั้นเอง

3.7.3.2 กรอบแนวคิดในด้านกฎหมาย

การทำสัญญาควรกำหนดให้เป็นการยินยอมซึ่งกันและกันของกลุ่มสัญญา โดยปกติแล้วการทำสัญญาจะต้องเกิดขึ้นจากการมีข้อเสนอและการสนองตอบ ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อการก่อให้เกิดสัญญา³³ สัญญาเกิดขึ้นตามหลักคำเสนอคำสนองต้องตรงกัน การตกลงร่วมกันที่จะผูกพันกันตามสัญญาเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อที่จะให้สัญญาเกิดขึ้น ซึ่งจะต้องมีการแสดงออกมาให้ปรากฏภายนอกกว่ามีความต้องการเช่นไร ไม่ว่าจะด้วยท่าทาง วาจา หรือลายลักษณ์อักษร เจตนาจะต้องประกอบด้วยความยินยอมสมัครใจที่บุคคลแสดงออกมาว่าต้องการจะสร้างข้อผูกพันหรือมีเจตนาแน่วแน่ที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยกัน กระบวนการแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขายไม่ใช่จะเป็นเรื่องง่ายเสมอไป ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมี “กฎ” อยู่ในสัญญาเพื่อให้สามารถจัดหรือลดความเสี่ยงในการทำธุรกิจให้น้อยลงไปได้ ยิ่งไปกว่านั้น หากเกิดความไม่เห็นพ้องต้องกันขึ้นมาในการปฏิบัติงานตามสัญญาที่มีอยู่ แน่แน่นอนว่าข้อพิพาทจะต้องเกิดตามมา กฎหรือหลักการใกล้เคียงข้อพิพาทควรจะได้รับกระบวนไต่สวนสัญญาด้วย

สัญญาควรได้รับการออกแบบและบังคับใช้ได้ภายใต้กรอบแนวคิดทางกฎหมายที่เพียงพอ หลักแห่งกฎหมาย (rule of law) เป็นเรื่องจำเป็นเพื่อให้การทำธุรกิจดำเนินไปได้เหมาะสม ในบางประเทศนั้นสัญญาจะถูกควบคุมโดยกฎหมายเกี่ยวกับสัญญาโดยทั่วไปที่ไม่ได้

³³ รายละเอียดอยู่ในหัวข้อ 2.3.2.1 ของบทที่ 2

เฉพาะเจาะจง ในกรณีเช่นนี้ก็จำเป็นที่จะต้องมีการอะลุ่มอะล่วยใช้หลักกฎหมายทั่วไปให้เข้ากับเรื่องราวของผลผลิตทางการเกษตรและตลาดพืชผลการเกษตร หรือในอีกทางหนึ่งก็เป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องมีการนำกฎหมายฉบับใดฉบับหนึ่งมาประยุกต์ใช้เมื่อมีการจะทำสัญญากันในธุรกิจเกษตรพันธะสัญญา ในกรณีที่ไม่มีกรอบแห่งกฎหมายที่เฉพาะเจาะจง สัญญาก็จะต้องดำเนินไปภายใต้กฎหมายแห่งสัญญาซึ่งอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนิติกรรมสัญญาทั่วไป³⁴

ตัวอย่างเช่นประมวลกฎหมายพาณิชย์ของสหรัฐอเมริกา (The US Uniform Commercial Code) ถูกประกาศให้ใช้เป็นกฎหมายที่กำกับดูแลการทำธุรกิจ ซึ่งการขายนั่นถือเป็นการค้าอย่างหนึ่งของการพาณิชย์ อาจจะมีข้อโต้แย้งบ้างว่า นั่นคือหลักสำคัญของธุรกิจกฎหมายคอมมอนลอร์เองมีการอธิบายไว้ว่าภายใต้กฎหมายใดที่จะมีบทบัญญัติว่าด้วยเรื่องสิทธิ เอกสิทธิ์ หรืออำนาจที่เกิดขึ้นตามข้อตกลง กฎบัตรแห่งสหประชาชาติว่าด้วยสัญญาที่ใช้บังคับสำหรับการขายสินค้าในระดับนานาชาติ ค.ศ. 1980 (CISG) อาจจะนำมาใช้อ้างอิงได้อย่างจริงจังในกรณีที่เป็นการค้าขายกันระหว่างประเทศ

3.7.3.3 การบังคับตามสัญญาและกลไกการระงับข้อพิพาท

การที่จะสามารถบังคับตามสัญญาได้เป็นเงื่อนไขก่อนหน้าที่สำคัญสำหรับการแลกเปลี่ยนกันอย่างมีประสิทธิภาพและการลงทุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งในธุรกิจทั่วไปและในธุรกิจเกษตรอาหาร (Agri-food) โดยเฉพาะ ในทางกฎหมายนั้นความล้มเหลวของคู่สัญญาในการที่จะทำให้เกิดพันธะผูกพันซึ่งกันและกันตามสัญญานั้นเป็นที่รู้จักกันดีในชื่อเรียกว่า “การทำผิดสัญญา” (a breach of contract) เมื่อมีสิ่งนี้เกิดขึ้น คู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งย่อมต้องการที่จะบังคับให้เป็นไปตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในสัญญานั้น

ในประเทศที่กำลังพัฒนานั้นสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการบังคับให้เป็นไปตามสัญญา³⁵ มักจะไม่มี ความเข้มแข็งหรือไม่ก็ไม่มีอยู่ในระบบ การเข้ามาแทรกแซงของรัฐในช่วงเวลาสั้น ๆ จึงเป็นเรื่องจำเป็นในฐานะของการกำหนดเงื่อนไขก่อนหน้าที่จะมีสัญญาเกิดขึ้นเพื่อให้มีส่วนช่วยในการพัฒนาบรรยากาศของการลงทุนในธุรกิจ กลไกการบังคับให้เป็นไปตามสัญญาอาจจะรวมถึงการ sanction โดยเอกชน เช่น การกำหนดเงื่อนไขในสัญญาจากผลลัพธ์ที่อาจตามมาจากรื่องความเสียหายต่อชื่อเสียงของคู่สัญญา (กรณีที่ผู้ผลิตไม่สามารถส่งมอบผลผลิตให้ได้ทันเวลา หรือส่งมอบผลผลิตที่ไม่มีคุณภาพมาให้ ฝ่ายผู้ซื้อย่อมได้รับความเสียหายไม่เพียงแต่ไม่มีวัตถุดิบป้อนเข้าโรงงานเท่านั้นซึ่งทำให้การผลิตสินค้าต้องล่าช้าออกไป แต่ผู้ซื้อได้รับความเสียหายในเรื่อง

³⁴ เช่นเดียวกับประเทศไทยที่ไม่มีกฎหมายเฉพาะสำหรับการทำธุรกิจเกษตรพันธะสัญญา ดังนั้นการบังคับให้เป็นไปตามสัญญาจึงดำเนินไปตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมและสัญญา

³⁵ หมายถึงองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการทำสัญญาในเรื่องนั้น ๆ ซึ่งเป็นองค์กรเฉพาะทาง ที่ไม่ใช่ศาล

เรื่องขึ้นสู่ศาลได้จากเงื่อนไขดังกล่าวนี้ หรืออีกทางเลือกหนึ่งคือ คู่สัญญาสามารถที่จะตกลงกันให้มีคนกลาง (Mediator) ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่เกิดขึ้น โดยที่ทั้งคู่ไม่จำเป็นต้องถูกผูกมัดอยู่กับคำตัดสินของคนกลางนั้น เขาอาจจะได้รับการ โน้มน้าวใจให้ยอมรับคำวินิจฉัย/คำตัดสินจากการไกล่เกลี่ยนั้นเพื่อหลีกเลี่ยงการเสียเวลาและเสียค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดีในศาล การมีคนกลางไกล่เกลี่ยข้อพิพาทอาจช่วยให้คู่สัญญาตกลงกันได้โดยไม่ต้องไปฟ้องร้องกันให้เสียเวลา ในประเทศสหรัฐอเมริกา นั้น มีกฎหมายท้องถิ่นของสหรัฐที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมเรียกกันว่า The Perishable Agricultural Commodity Act (PACA) ประกาศใช้มาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1930 (พ.ศ. 2473) เพื่อสนับสนุนการค้าขายผลผลิตผักและผลไม้อย่างเป็นธรรม กฎหมายฉบับนี้เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการของกระทรวงเกษตรแห่งสหรัฐอเมริกา (The US Department of Agriculture : USDA) นอกจากนี้แล้วยังมีหน่วยงานที่มีชื่อว่า the Dispute Resolution Corporation for Fruit and Vegetable :DRC ซึ่งทำหน้าที่เป็นทั้งคนกลางและเป็นทั้งอนุญาโตตุลาการเมื่อมีข้อพิพาทเกิดขึ้น นั่นคือในสหรัฐอเมริกา หากมีข้อพิพาทเกิดขึ้นในกรณีของการทำเกษตรพันธะสัญญาจะมีหน่วยงานเฉพาะที่ทำหน้าที่คนกลางไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและทำหน้าที่เป็นอนุญาโตตุลาการวินิจฉัยและตัดสินให้กับคู่กรณีโดยยังไม่จำเป็นต้องนำคดีขึ้นสู่ศาล

ทั้งนี้ยังมีการทำสัญญาที่จะนำมาใช้ในการเกษตรพันธะสัญญาให้ซับซ้อนมากขึ้นเท่าไรก็จะยังมีความไม่เห็นพ้องต้องกัน (disagreement) เกิดมากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้นวิธีการที่จะนำมาใช้ในการระงับ/ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่เกิดขึ้นย่อมเป็นเรื่องที่มีความสำคัญในการที่จะช่วยปกป้องคู่สัญญาทั้งสองฝ่ายจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั่นเอง

3.7.3.4 สมดุลแห่งอำนาจและการยึดหยุ่นในสัญญา

มีสัญญาเป็นจำนวนมากที่ไม่มีข้อผูกพันตามกฎหมายสำหรับบริษัทในอันที่จะต้องร่วมแบ่งปันความเสี่ยงกับเกษตรกรในกรณีที่เกิดภัยธรรมชาติ การเกิดโรคระบาด แมลงหรือศัตรูพืชทำลายพืชผลที่ปลูกไว้ ทำให้เกษตรกรต้องเป็นฝ่ายรับผิดชอบต่อความสูญเสียที่เกิดขึ้น รวมถึงการจ่ายค่าเบี้ยประกันภัยผลผลิตทางการเกษตร (Agricultural production insurance)³⁶ ในกรณีเช่นนี้การไม่ร่วมแบกรับความเสี่ยงระหว่างคู่สัญญาอาจกล่าวได้ว่า เป็นเรื่องที่ไม่เป็นธรรมและเป็นการลงโทษคู่สัญญาฝ่ายที่ถือว่าเป็นฝ่ายที่อ่อนด้อยกว่าในการดำเนินธุรกิจร่วมกัน สัญญาที่มีความยึดหยุ่นนั้นอาจจะมีการยอมให้เจรจาต่อรองกันใหม่และยอมให้คู่สัญญาสามารถปรับเปลี่ยนสัญญาได้ตามสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ การปรับเปลี่ยนข้อตกลงหรือการเจรจาต่อรองกันได้อีกครั้งภายหลังจากที่ได้ลงนามในสัญญาไปแล้วอาจจะทำให้การดำเนินงานและสถานะของสัญญาเป็นไป

³⁶ ประเทศไทยเองก็ไม่มีกรมธรรม์ประกันภัยผลผลิตทางการเกษตรที่อาจเกิดความเสียหายได้จากเหตุภัยธรรมชาติ การเกิดโรคระบาด แมลงหรือศัตรูพืชทำลายพืชผลทางการเกษตร

ได้อย่างดีและราบรื่นขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมาถึงสถานการณ์ที่คู่สัญญาารู้สึกว่ามี “สิ่งที่ไม่สมบูรณ์ (incomplete)” เกิดขึ้น ข้อดีของการสามารถเปลี่ยนแปลงสัญญาได้หลังจากลงนามแล้วก็คือ คู่สัญญาสามารถที่จะนำสิ่งที่ไม่มีประสิทธิภาพที่เกิดขึ้นในภายหลังออกไปได้ ส่วนข้อเสียก็คือการที่สามารถจะมาเจรจาต่อรองกันได้ใหม่นั้นจะเป็นการลดความผูกพันของสัญญาให้น้อยลงไปและอาจนำไปสู่พฤติกรรมฉวยโอกาสของคู่สัญญาได้ หากคู่สัญญาเห็นว่าสัญญานั้นมีโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงได้ในภายหลัง ก็อาจจะมีฝ่ายที่ไม่สนใจที่จะรักษาสัญญาที่ตกลงกันในเบื้องต้นอย่างเคร่งครัด เพราะคาดหวังว่าจะมีโอกาสที่จะปรับปรุงสัญญาในภายหลัง ดังนั้นหากปรารถนาในหลักการนี้การต่อรองได้ในภายหลังอาจนำไปสู่สถานะของความไม่มีประสิทธิภาพของสัญญาได้ (ex ante inefficiencies)

ความสำเร็จของโครงการเกษตรพันธะสัญญานั้นในเบื้องต้นขึ้นอยู่กับระดับของความไว้เนื้อเชื่อใจซึ่งจะค่อย ๆ พัฒนาขึ้นมาในระหว่างคู่สัญญาทั้งสองฝ่าย เมื่อความเชื่อใจปรากฏให้เห็นการทำสัญญาก็จะเป็นเรื่องธรรมดา ง่าย ๆ เนื้อหาของสัญญาจะมีเพียงเงื่อนไขทั่วไปที่มีอยู่ในสัญญาพาณิชย์ทั้งหลายเท่านั้น เมื่อใดก็ตามที่ไม่มีความเชื่อใจกัน ความซับซ้อนของสัญญาก็จะยิ่งเพิ่มมากขึ้น เงื่อนไขมากต่อมากจะปรากฏอยู่ในสัญญา โดยมีความมุ่งหมายที่จะเพิ่มเข้าไปเพื่อปกป้องคู่สัญญา ในบางกรณีนั้นเป็นความจริงที่ว่าเครื่องมือที่ใช้ผูกพันกันในทางกฎหมาย³⁷ จะยังคงมีอยู่เสมอเพื่อใช้ควบคุมความสัมพันธ์ในการค้าขายระหว่างกัน (to govern the commercial relationship) และยังเป็นที่ยังเป็นที่ปรารถนาด้วยว่าเครื่องมือเหล่านี้จะมีที่มาจากกรอบแนวคิดทางกฎหมายที่มีความเหมาะสมซึ่งจะเป็นหลักประกันได้ว่าสัญญานี้จะมีความเที่ยงตรงเป็นธรรมและสามารถบังคับให้เป็นไปตามสัญญาได้จริง อย่างไรก็ตามคู่สัญญาพึงระลึกไว้เสมอว่าหากมีความไม่ไว้ใจกันปรากฏขึ้นมาให้เห็นเมื่อใดก็จะมีโอกาสใส่เงื่อนไขใหม่ ๆ เพิ่มลงไปในสัญญาอีกเป็นจำนวนมากเพื่อเป็นการปกป้องคู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่ง

3.7.4 กรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรพันธะสัญญาในประเทศอินเดีย

อินเดียเป็นประเทศที่มีดินแดนกว้างใหญ่ไพศาลมาก และประชากรเป็นอันดับสองของโลกมีจำนวนมากถึง 1,000 ล้านคน อินเดียเป็นประเทศที่มีการทำเกษตรกรรมใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก โดยใช้พื้นที่ร้อยละ 52 ของพื้นที่ทั้งประเทศในการทำเกษตรกรรม เนื่องจากอินเดียมีพื้นที่กว้างใหญ่ ดังนั้นจึงมีความหลากหลายของสภาพภูมิอากาศและสภาพภูมิประเทศ ซึ่งส่งผลต่อความหลากหลายทางชีวภาพตามไปด้วย ในปัจจุบันอินเดียเป็นประเทศผู้ผลิตฝักและผลไม้ได้เป็นอันดับ

³⁷ ในที่นี้หมายถึง “สัญญา” โดยที่ในบทความค้นฉบับเรื่อง Contract Farming : Legal considerations on design and enforcement ขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ใช้คำว่า a legally binding

2 ของโลกรองลงมาจากจีน ปัจจุบันอินเดียมีการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาในหลายรูปแบบดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.7.4.1 ลักษณะทั่วไปของการทำเกษตรพันธะสัญญาในอินเดีย³⁸

การทำเกษตรพันธะสัญญาในอินเดียนั้น เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในฐานะกลไกที่ช่วยแก้ปัญหาด้านตลาดผลผลิตให้กับเกษตรกร รัฐที่เป็นแนวหน้าของอินเดียในเรื่องของการทำเกษตรพันธะสัญญาได้แก่ ปีนจาบ กัณฐกะ มหาราษฏร์ มัธยประเทศ และทมิฬ นาฑู ประสบการณ์ของการทำเกษตรพันธะสัญญาในอินเดียแสดงให้เห็นว่า มีประเด็นให้พิจารณาในเรื่องที่เกี่ยวกับการประหยัดปัจจัยนำเข้าในการผลิตลงไปได้หรือการใช้ปัจจัยนำเข้าให้น้อยลงได้ เนื่องมาจากการมีเทคโนโลยีการให้ข้อมูลข่าวสารที่ก้าวหน้าและการขยายการให้บริการ (ของบริษัทผู้สัญญา) ได้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยทั่วไปแล้วเกษตรพันธะสัญญาอนุญาตให้เกษตรกรนำปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ (อาทิ เช่น ที่ดิน เครื่องจักร เครื่องมือทำการเกษตร) เป็นหลักประกันขอสินเชื่อจากสถาบันการเงินของรัฐหรือในกรณีของเกษตรกรผู้ปลูกฝ้ายในรัฐทมิฬ นาฑูก็สามารถขอสินเชื่อจากธนาคารพาณิชย์ได้

ในหลายรัฐของอินเดียการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาถือได้ว่าประสบความสำเร็จในการทำให้เกษตรกรหันมาปลูกพืชชนิดใหม่ ๆ กันมากขึ้น เช่นจากการศึกษาเรื่องการปลูกมะเขือเทศในรัฐปีนจาบ และรัฐหริยานา การปลูกแตงกวาในรัฐอันตรประเทศ และการปลูกฝ้ายในรัฐทมิฬ นาฑู พบว่า ผลกำไรสุทธิที่เกษตรกรได้รับจากการปลูกพืชดังกล่าวภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญามีมูลค่าสูงกว่าที่เกษตรกรเคยได้รับจากการปลูกพืชในระบบเกษตรพันธะสัญญาเนื่องมาจากต้นทุนของการปลูกพืช โดยเฉพาะมะเขือเทศนั้นสูงกว่าการทำเกษตรพันธะสัญญา การสนับสนุนปัจจัยการผลิตของบริษัทผู้สัญญาก็มีลักษณะเช่นเดียวกับที่เป็นไปในประเทศอื่น ๆ กล่าวคือ บริษัทให้การสนับสนุนเมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย ยากำจัดศัตรูพืช บริการให้คำแนะนำและการควบคุมด้านคุณภาพต่าง ๆ อย่างไรก็ตามมีสิ่งหนึ่งซึ่งถือเป็นเรื่องธรรมดาสำหรับผู้ประกอบการคือ การขาดหายไปของความผูกพันกันตามกฎหมายของสัญญาที่ทำขึ้น ผู้ประกอบการทุกรายหรือบริษัททุกแห่งล้วนแต่ทำงานกันบนพื้นฐานของการเชื่อใจซึ่งกันและกัน แต่เมื่อการทำธุรกิจในลักษณะนี้เพิ่มมากขึ้นก็จำเป็นต้องจัดการบริหารจัดการให้เป็นระบบและจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์และหลักกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

ในอินเดียนั้นบริษัทนิยมทำสัญญากับเกษตรกรที่มีพื้นที่ฟาร์มอยู่ในระดับใหญ่หรือระดับกลางมากกว่าเกษตรกรรายเล็ก สืบเนื่องมาจากฟาร์มขนาดเล็กนั้นมีปัญหาการประหยัดจาก

³⁸ R.C.A. Jain. (2010). Regulation and Dispute Settlement in Contract Farming in India. Agriculture, Government of India, New Delhi.

ขนาด (economies of scale)³⁹ การไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ และเรื่องของระดับการศึกษาที่ไม่สูงมากทำให้ทำความเข้าใจต่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้ยากกว่า

สำหรับสาเหตุของการไม่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรพันธะสัญญาในส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากปัญหาของการที่ไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามสัญญาได้ โดยที่ทั้งสองฝ่ายทั้งบริษัทและฝ่ายเกษตรกรนั้นตั้งใจที่จะไม่ปฏิบัติตามสัญญาก็ต่อเมื่อเงื่อนไขทางการตลาดอยู่ในสภาพที่เหมาะสมเท่านั้น ราคาที่เป็นอยู่ภายใต้เงื่อนไขปัจจุบัน ณ วันที่ผลผลิตออกสู่ตลาดเป็นสิ่งที่บริษัทอยากจะนำมาใช้มากที่สุดมากกว่าราคาตามสัญญาหรือราคาในตลาดเปิด เป็นสาเหตุให้เกิดการปฏิเสธผลผลิตของเกษตรกร โดยใช้เหตุผลของความไม่พึงพอใจในคุณภาพของผลผลิต หรืออาจกล่าวได้ว่าใช้เรื่องคุณภาพของผลผลิตมาเป็นข้ออ้างเพื่อจะไม่รับซื้อสินค้าเนื่องจากราคาที่กำหนดไว้ในสัญญานั้นสูงกว่าราคาตลาดในปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงที่เกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิตอยู่อีกกรณีหนึ่งคือรับซื้อแต่ประวิงเวลาในการจ่ายเงินให้กับเกษตรกรให้ช้าลง และสำหรับรูปแบบของการทำสัญญาในปัจจุบันจะเป็นการปกป้องผลประโยชน์ของบริษัทมากกว่าของเกษตรกร และไม่คุ้มครองความเสี่ยงของเกษตรกร อาทิเช่น ความล้มเหลวในการเพาะปลูกจากสาเหตุใด ๆ ก็ตาม ต้องเป็นความรับผิดชอบของเกษตรกรทั้งสิ้น นอกจากนี้บริษัทยังคงไว้ซึ่งสิทธิที่จะเปลี่ยนแปลงราคาและโดยทั่วไปแล้วจะเสนอราคาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของราคาในตลาดเปิด แม้แต่ในกรณีของผู้ซื้อสินค้าผลผลิตเกษตรอินทรีย์ (organic product) ก็ยังคงเสนอขอซื้อผลผลิตในราคาตลาดของผลผลิตแบบดั้งเดิม ซึ่งเรื่องนี้เป็นปัญหาสำคัญเพราะไม่ได้ช่วยให้เกษตรกรขายผลผลิตได้ตามราคาในสัญญาหากว่าในช่วงเวลานั้นราคาตลาดลดต่ำลงอย่างมีนัยสำคัญ

บริษัทคู่สัญญายังเป็นฝ่ายกำหนดหลักเกณฑ์บางประการเอาไว้ในสัญญาได้ด้วย เช่น ในกรณีของการทำเกษตรพันธะสัญญาเลี้ยงไก่ในรัฐทมิฬ นาฑู บริษัทสามารถที่จะมาจับไก่ได้ก่อนกำหนด หรือมาล่าช้ากว่ากำหนดก็ได้ ขึ้นอยู่กับปริมาณความต้องการไก่ในท้องตลาด ซึ่งส่วนหนึ่งยอมทำให้เกษตรกรคู่สัญญาเกิดการสูญเสียเป็นอย่างมาก บริษัทสามารถจ่ายเงินล่าช้ากว่ากำหนดออกไปได้ถึง 60 วัน แต่เกษตรกรจะเป็นฝ่ายถูกบังคับไว้ในสัญญาให้ไม่สามารถนำไก่ (หรือผลผลิตอื่น ๆ) ไปขายให้กับผู้อื่นที่ไม่ใช่คู่สัญญาเนื่องจากบริษัทอ้างว่าบริษัทมีต้นทุนคงที่ที่ใช้จ่ายแทนเกษตรกรไปก่อนแล้ว (ได้แก่ ใช้จ่ายการผลิตต่าง ๆ ที่บริษัทให้สินเชื่อกับเกษตรกรในรูปแบบของการนำมาใช้ก่อนและจ่ายเงินคืนภายหลังเมื่อขายผลผลิตให้กับบริษัทแล้ว) ด้วยเหตุนี้จึงเป็นสาเหตุ

³⁹ Economy of scale เป็นศัพท์วิชาการด้านเศรษฐศาสตร์หมายถึง ความสามารถในการประหยัดต้นทุนได้จากการที่ซื้อปัจจัยการผลิตที่จำเป็นครั้งละมาก ๆ ทำให้ได้ราคาที่ถูกลงกว่าการซื้อเป็นจำนวนน้อยในแต่ละครั้ง ซึ่งการทำพันธะสัญญากับฟาร์มขนาดใหญ่จะได้เปรียบในเรื่องการประหยัดจากขนาด ต้นทุนของฟาร์มจะถูกลงทำให้ราคาผลผลิตถูกลงตามไปด้วย

ให้การทำเกษตรพันธะสัญญาจำนวนไม่น้อยประสบความล้มเหลวเนื่องมาจากการออกแบบสัญญาที่ไม่เหมาะสมเป็นสัญญาที่ไม่เป็นธรรม หรืออาจเกิดจากความผิดพลาดของคู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็ได้

3.7.4.2 กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรพันธะสัญญาในประเทศอินเดีย

อินเดียเป็นประเทศที่มีการทำการเกษตรพันธะสัญญากันอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ เนื่องจากเป็นนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการให้ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำการเกษตร ในบางรัฐ เช่นรัฐหaryana (Haryana state) ซึ่งเป็นพื้นที่ทำการเกษตรที่อยู่ทางตอนเหนือของอินเดีย กฎหมายสำหรับเกษตรพันธะสัญญาโดยเฉพาะมีการนำเสนอสภาแห่งรัฐให้พิจารณามาตั้งแต่ปี 2003 (พ.ศ. 2546) และมีการขอเปลี่ยนแปลงแก้ไข ในปี 2006 (พ.ศ. 2549) โดยทั่วไปแล้วทุกรัฐในอินเดียได้กำหนดให้มีการปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับผลผลิตทางการเกษตรและตลาดของผลผลิต กฎหมายฉบับนี้มีชื่อเรียกว่า The Agricultural Produce Marketing Act (APMC) ในช่วงปี 2006 เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการปกป้องผลประโยชน์ของเกษตรกรและบริษัทที่ประกอบกิจการการทำเกษตรพันธะสัญญา และมีเนื้อหาเพื่อการเตรียมความพร้อมเกี่ยวกับการแก้ปัญหาข้อพิพาทที่อาจเกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ร่างกฎหมายดังกล่าวมีประเด็นที่สำคัญดังต่อไปนี้

- 1) กำหนดชัดเจนว่าการทำเกษตรพันธะสัญญานั้นเป็นข้อตกลงระหว่างผู้ผลิต (เกษตรกร)และผู้สนับสนุน (Sponsor ได้แก่ ผู้ริเริ่มสัญญา บรรษัท บริษัท) โดยระบุไว้ว่าฝ่ายหลัง (The latter) นี้จะต้องเป็นฝ่ายรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรตามที่กำหนดไว้เฉพาะเจาะจงในสัญญา
- 2) ต้องกำหนดให้มีองค์กรตามกฎหมายเพื่อทำหน้าที่ในการขึ้นทะเบียนผู้สนับสนุน (Sponsor) และมีการบันทึกหลักฐานการทำความตกลงเกษตรพันธะสัญญาโดยทำกันในที่ดินของเกษตรกร
- 3) เมื่อมีกรณีพิพาทเกิดขึ้นจากความตกลงในการทำเกษตรพันธะสัญญา องค์กรที่มีหน้าที่รับผิดชอบตามกฎหมายต้องไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและแก้ปัญหาให้เสร็จสิ้นภายใน 30 วันนับแต่วันที่ได้รับเรื่องร้องเรียน
- 4) หากคู่สัญญาไม่พึงพอใจต่อคำวินิจฉัยหรือคำตัดสินดังกล่าวสามารถยื่นอุทธรณ์ได้ภายใน 30 วัน นับจากวันที่มีคำวินิจฉัยหรือคำตัดสินออกมา อำนาจในการตัดสินกรณีที่มีการอุทธรณ์จะอยู่ในดุลพินิจของศาลแพ่ง (The Civil court)
- 5) กฎหมายฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ชัดเจนว่า หากมีข้อพิพาทเกิดขึ้นจากการทำเกษตรพันธะสัญญา คู่สัญญาไม่สามารถที่จะนำเรื่องไปฟ้องร้องต่อศาลได้ในทันที ต้องให้องค์กรที่ตั้งขึ้นมาทำหน้าที่วินิจฉัยและตัดสินก่อน จากนั้นหากคู่สัญญาไม่พอใจในคำวินิจฉัยหรือคำตัดสินนั้น จึงจะอุทธรณ์และนำคดีขึ้นสู่ศาลต่อไป

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการบัญญัติไว้ในกฎหมายเช่นนี้น่าจะเกิดผลดีต่อเกษตรกรซึ่งเป็นฝ่ายที่มีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจน้อยกว่าและมีความรู้ด้อยกว่าซึ่งอาจทำให้เกิดการเสียเปรียบคู่สัญญาได้หากต้องนำคดีไปฟ้องกันในศาลซึ่งจะต้องเสียทั้งเวลาและค่าใช้จ่ายในการดำเนินการและปัญหาในการทำเกษตรพันธะสัญญาประการหนึ่งในอินเดีย คือ การที่ไม่มียอดการค้าที่ทำหน้าที่รับขึ้นทะเบียนทั้งฝ่ายเกษตรกรที่อยู่ในระบบเกษตรพันธะสัญญาและฝ่ายของบริษัทผู้ประกอบการ ดังนั้นจึงไม่มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานในกรณีที่ฝ่ายเกษตรกรต้องตกเป็นเหยื่อของธุรกิจนี้ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในธุรกิจนี้เองก็มีการตระหนักถึงปัญหานี้ที่อยู่ในระดับที่ค่อนข้างต่ำ นอกจากนี้แล้วการที่รัฐใหญ่ต่าง ๆ เช่น รัฐพิหาร, รัฐฌาร์ขัณฑ์ (Jharkhand), รัฐฉัตตีสครห์ (Chhattisgarh), โอริสสา, เบงกอลตะวันตก, ด้านเหนือและด้านตะวันออกของหิมาจัณฑ์ ประเทศ รวมทั้งรัฐจัมมูและแคชเมียร์ยังคงเป็นพื้นที่ที่ไม่มีการทำเกษตรพันธะสัญญาอาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การออกกฎหมาย “Contract Farming Act” ดำเนินไปอย่างล่าช้า

สำหรับสถานการณ์ด้านกฎหมายของอินเดียในปัจจุบัน⁴⁰ เมื่อเดือนธันวาคม ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2555) รัฐบาลของรัฐปันจาบ (Punjab government) ได้เตรียมการที่จะยื่นร่างกฎหมายเกี่ยวกับการทำเกษตรพันธะสัญญา ที่เรียกกันว่า “Contract Farming Act” เข้าสู่การพิจารณาของคณะรัฐมนตรี ซึ่งวัตถุประสงค์หลักของกฎหมายฉบับนี้คือการ to stop any sort of exploitation of farmers by unscrupulous companies by not adhering to term of agreement. นั่นคือ ในกรณีที่บริษัทไม่รักษาสัญญาหรือไม่รับซื้อผลผลิตตามราคาที่ตกลงกันไว้ บริษัทก็จะต้องได้รับโทษตามที่กฎหมายบัญญัติเอาไว้ และในทำนองเดียวกัน เกษตรกรที่เป็นคู่สัญญาก็จำเป็นต้องเคารพในข้อตกลงตามสัญญาเช่นเดียวกัน ซึ่งในอดีตนั้นมีการที่บริษัทปฏิเสธไม่รับซื้อผลผลิตหรือปฏิเสธที่จะจ่ายเงินให้กับเกษตรกรตามราคาที่ตกลงกันเอาไว้ และก็ไม่มีการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่มีประสิทธิภาพ

ถึงแม้ว่ารัฐปันจาบจะมีการนำการทำเกษตรพันธะสัญญาไปใช้ในการกระตุ้นเกษตรกรให้ยอมรับการปลูกพืชชนิดใหม่ ๆ นอกเหนือจากที่ปลูกอยู่เดิมก็ตาม แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรพันธะสัญญาในรัฐแห่งนี้ ในช่วงระหว่างปี 2007-2008 (พ.ศ. 2550-2551) มีพื้นที่ทำการเกษตรพันธะสัญญาในรัฐประมาณ 2.38 เฮกเตอร์ ลดลงเหลือ 84,746 เอเคอร์

⁴⁰ Punjab government to enact law on contract farming. สืบค้นข้อมูล online ได้จาก <http://www.hindustantimes.com/Punjab/Chandigarh/Punjab-government-to-enact-law-on-contract-farming/SP-Article1-969714.aspx>. dd : May 28, 2013. และ Badal gives green signal for “Contract Farming Act” สืบค้นข้อมูล online ได้จาก <http://www.financialexpress.com/news/badal-gives-green-signal-for-contract-farming-act/1010428/2#>

ในปี 2010-11 (พ.ศ. 2553-2554) และในปีปัจจุบันมีพื้นที่ในการทำเกษตรพันธะสัญญาเหลือเพียง 50,250 เฮคเตอร์เท่านั้น ในปัจจุบันมีบริษัทข้ามชาติหลายแห่ง ได้แก่ เป๊ปซี่ ฟู้ด กลุ่มบริษัทยูบี กลุ่มมาร์คเฟดที่รัฐเป็นเจ้าของ บริษัทเทคนิโค การเกษตร บริษัทพาโกร ฟู้ด ได้เข้าร่วมการทำเกษตรพันธะสัญญาในรัฐปีนจาบสำหรับผลผลิตทางการเกษตรประเภทข้าวบาสมати ข้าวบาเลย์ เมล็ดพันธุ์มันฝรั่ง และผักประเภทต่าง ๆ เป็นต้น บริษัทใหญ่แห่งหนึ่งคือพาโกร ฟู้ดซึ่งมีการทำเกษตรพันธะสัญญากับเกษตรกรในรัฐนี้คิดเป็นจำนวนพื้นที่มากกว่า 3,000 เฮคเตอร์ในเมืองต่าง ๆ รวม 8 เมือง ผลผลิตสำคัญคือ ผักประเภทต่าง ๆ รวมทั้งพีชตระกูลถั่ว (green peas) ซึ่งผู้บริหารระดับสูงของบริษัทมีความเห็นว่า กฎหมายที่จะตราขึ้นมาใหม่นี้จะมีส่วนช่วยในการปกป้องผลประโยชน์ของกลุ่มสัญญา โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยและรายกลาง อย่างไรก็ตามยังคงมีประเด็นที่เป็นที่สงสัยกันอยู่ว่า กฎหมายนี้จะสามารถนำมาบังคับได้จริงหรือไม่กับเกษตรกรในกรณีที่เกษตรกรปฏิเสธที่จะเคารพข้อตกลงในสัญญาดังกล่าว เนื่องจากในอดีตนั้นเป็นเรื่องยากลำบากมากกับการที่บังคับใช้กฎหมายในกรณีของเกษตรกร เนื่องจากพรรคการเมืองและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรจะไม่ยินยอมให้เหตุการณ์ดังกล่าวนั้นเกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของรัฐปีนจาบซึ่งมีเกษตรกรเป็นฐานเสียงส่วนใหญ่ของพรรคการเมือง

3.7.5 กรณีศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธะสัญญาในประเทศอื่น ๆ

3.7.5.1 ประเทศฮอนดูรัส⁴¹

ประเทศฮอนดูรัสซึ่งเป็นประเทศกำลังพัฒนา มีที่ตั้งอยู่ในทวีปอเมริกากลาง เป็นอีกประเทศหนึ่งที่มีการทำเกษตรพันธะสัญญากันอย่างแพร่หลาย กฎหมายที่ใช้ในการกำกับดูแลและควบคุมการทำเกษตรพันธะสัญญามีทั้งกฎหมายทั่วไปและ ad hoc legislations ในกรณีที่เป็นการทำความตกลงกับบริษัทต่างชาติ

ในระดับประเทศฮอนดูรัสมีกฎหมายแพ่งที่ประกาศใช้มาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1906 (พ.ศ. 2449) ส่วนประมวลกฎหมายพาณิชย์นั้นประกาศใช้ในปี ค.ศ. 1950 (พ.ศ. 2493) กฎหมายทั้งสองฉบับนี้เป็นกฎหมายหลักที่ใช้กำกับดูแลและควบคุมการค้าเงินการทางธุรกิจระหว่างคู่สัญญาทั้งสองฝ่ายที่ทำธุรกิจร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีกฎหมายพิเศษ (special legislations) และความตกลงระหว่างประเทศที่เป็นกฎหมายลำดับสำคัญรองลงมาจากรัฐธรรมนูญ (constitutional hierarchy) ถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการบังคับข้อผูกพันซึ่งกันและกันที่เกิดขึ้นจากสัญญานั้นด้วย

⁴¹ Marta Doria. (2009). *Contract Farming : Legal considerations on contractual design and enforcement.* Food and Agricultural Organization, United Nation. P.2

กฎหมายพิเศษ (special legislations) ดังกล่าว ซึ่งมีผลต่อการทำเกษตรพันธะสัญญา มีดังนี้

- 1) กฎหมายเพื่อการปฏิรูปการทำเกษตรกรรม (The law on agrarian reform)
- 2) กฎหมายเพื่อการทำการเกษตรกรรมในแบบสมัยใหม่ (The law on agrarian modernization)

ในกรณีที่มีข้อพิพาทเกิดขึ้นจะมีการใช้ทั้งการอนุญาโตตุลาการ (arbitrage) และการประนีประนอมยอมความ (conciliation) เพื่อระงับข้อพิพาทนั้น ๆ ส่วนในระดับภูมิภาคนั้นทุกประเทศในอเมริกากลางต่างมีโครงสร้างของกระบวนการยุติธรรมของตนเอง (own judicial structure) ซึ่งมีกฎหมายกำกับดูแลและควบคุมสัญญาของแต่ละประเทศ นอกจากนี้ยังมีศาลระหว่างประเทศประจำภูมิภาค (the regional international Court) ที่เรียกกันว่า ศาลยุติธรรมแห่งอเมริกากลาง (the Court of Justice of Central America) ซึ่งจะมีบทบาทในการเป็นอนุญาโตตุลาการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างรัฐที่เกิดขึ้นจากการทำเกษตรพันธะสัญญา

ในบทที่ 4 ผู้ศึกษาจะนำเสนอเนื้อหาเรื่องการวิเคราะห์เกี่ยวกับปัญหากฎหมายในการทำเกษตรแบบพันธะสัญญา โดยจะนำเสนอรายละเอียดเรื่องปัญหาสถานะของกลุ่มสัญญาที่เป็นเกษตรกร ปัญหาเกี่ยวกับรูปแบบของสัญญา ปัญหาเกี่ยวกับบทบาทของรัฐในการควบคุมสัญญา และปัญหาเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานรัฐในการดูแลและควบคุมการทำเกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทย